

VERSLAG

CRB 2011 - 1402

Conjunctuur in de papier- en grafische industrie
in de eerste helft van 2011 en vooruitzichten
voor de tweede helft van 2011

CCE
Conseil Central de l'Economie
Centrale Raad voor het Bedrijfsleven
CRB

Bijzondere raadgevende commissie voor het Papier

Verslag over de conjunctuur in de papier- en grafische industrie in de eerste helft van 2011 en vooruitzichten voor de tweede helft van 2011

Aanspreekpunt:
Celine.mouffe@ccecrb.fgov.be

Inhoudsopgave

1	Conjunctuuranalyse	4
1.1	Algemene conjunctuur	4
1.2	Internationale context van de papiersector en van de grafische sector	5
1.2.1	De eigenlijke papierindustrie	6
1.2.2	De grafische sector en de uitgeverijsector	9
2	Gedetailleerde en becijferde analyse van de conjunctuur in de papier- en de grafische sector, meer bepaald in België	13
2.1	Ontwikkeling van de prijzen voor pulp en papier en van de productieprijzen	13
2.1.1	Pulpprijzen	13
2.1.2	Oud papier	15
2.1.3	Papierprijzen	17
2.2	Conjunctuurbarometer van de Nationale Bank van België	20
2.3	Omzet	21
2.4	Productie	23
2.5	Investerings	25
2.6	Buitenlandse handel	26
2.7	Werkgelegenheid	29
3	Bibliografie	33

Lijst grafieken

Grafiek 2-1 : NBSK-pulp - bron: FOEX	14
Grafiek 2-2: BKHP-pulp - bron: FOEX	15
Grafiek 2-3 : Ontwikkeling van de prijzen van oud papier (gemengd, franco fabriek - Filpap)	16
Grafiek 2-4 : Ontwikkeling van de prijzen van oud papier in de buurlanden en gemiddelde (gemengd, franco fabriek - Filpap).....	16
Grafiek 2-5: Ontwikkeling van de prijzen van oud papier in de buurlanden en gemiddelde (gemengd, franco fabriek – herziene formule (nieuw indexcijfer voor Frankrijk)) – (Filpap).....	17
Grafiek 2-6 : Ontwikkeling van de prijsindexcijfers voor papier – Febelgra (01-01-1973 = 100)	19
Grafiek 2-7 : Bezettingsgraad van de productiecapaciteit (in %) - bron: NBB.....	24
Grafiek 2-8: Maandelijkse ontwikkeling van het aantal tijdelijke werklozen.....	31

Lijst tabellen

Tabel 2-1 : Ontwikkeling van de bruto-omzet - in miljoenen euro's.....	22
Tabel 2-2 : Pulp- en papierproductie in België (in tonnen) - volledige jaren.....	23
Tabel 2-3: Pulp- en papierproductie in België (in tonnen) – eerste 9 maanden van het jaar.....	23
Tabel 2-4 : Ontwikkeling van de bruto-investeringen op basis van de maandelijkse en driemaandelijke btw-aangiften - in miljoenen euro's	25
Tabel 2-5 : Ontwikkeling van de buitenlandse handel in waarde van enkele papierproducten - in miljoenen euro's.....	27
Tabel 2-6 : Ontwikkeling van de uitvoer volgens de btw-statistiek - in miljoenen euro's	28
Tabel 2-7 : Ontwikkeling van de buitenlandse handel in waarde van enkele grafische producten – in miljoenen euro's.....	28
Tabel 2-8 : Uitsplitsing van de werknemers naar sector, statuut en bedrijfstak	30
Tabel 2-9: Ontwikkeling van het aantal werknemers naar paritair comité, statuut en geslacht	30
Tabel 2-10: Aantal faillissementen in de papier- en grafische sector.....	32

Lijst figuren

Figuur 2-1 : Conjunctuurbarometer van de Nationale Bank van België	20
--	----

1 Conjunctuuranalyse

1.1 Algemene conjunctuur

Op wereldniveau en Europees niveau

Toen het vorige verslag werd opgesteld, heerste er een sfeer van optimisme: de conjunctuur zou wereldwijd aantrekken, er was groei in het verschiet. Het minste wat we vandaag kunnen zeggen, is dat het schrikbeeld van een tweede, nog rampzaligere crisis dan die van 2007-2008 elke dag dichterbij komt. Op dit moment is niemand – zelfs geen economisch specialist of analist, en ook geen politiek leider – in staat om de toestand van de financiële wereld meer dan één of twee dagen vooraf te schetsen. Elke nieuwe politieke beslissing brengt een vloedgolf teweeg op de financiële markten. Deze leggen op hun beurt soms drastische sociale en economische hervormingen op, die de groeivoorzichten nog meer ondergraven (cf. het geval Griekenland). De crisis van de Europese overheidsschuld is de voorbije zomer verergerd, en terwijl hieruit een nieuwe bankencrisis bleek te resulteren, waren de staten – met hun verslechterde begrotingstoestand – niet meer bij machte om reddingsplannen tot een goed einde te brengen, in tegenstelling tot in 2008.

Voor de zomer van 2011 waren de economische vooruitzichten van de OESO en andere internationale instellingen zoals het IMF (Internationaal Muntfonds) veeleer optimistisch. Sindsdien werden ze neerwaarts herzien. In zijn *World Economic Outlook* (WEO) van september verwachtte het IMF dat de economische groei van onze belangrijkste handelspartners lager zou zijn dan 0,5 tot 0,7 procentpunt. Duitsland, dat met +5,5% in het eerste kwartaal nochtans de motor van de economische groei was, zou zijn economie in het laatste kwartaal zien inkrimpen.

De vooruitzichten voor 2012 liggen in het verlengde van deze verslechtering in 2011: de groeicijfers werden neerwaarts herzien. In de vooruitzichten van het IMF werd het Duitse groeicijfer voor 2012 – dat voor de zomer nog op 2,5% werd geraamd – praktisch gehalveerd. Ook de Franse en de Nederlandse groei werden gevoelig neerwaarts herzien (momenteel op 1,4%, respectievelijk 1,3%, maar deze cijfers kunnen constant verlaagd worden.

Deze verzwakking van de economische groei in meerdere geïndustrialiseerde landen is onder meer te verklaren door de vermindering van de heractiveringsmaatregelen van de overheden, het afkalvende vertrouwen door de aanhoudende crisis en de onzekerheid die heerst in de eurozone, alsook de vrees voor nieuwe problemen in de banksector indien betalingsproblemen zouden opdagen voor Griekenland, of andere landen die als dominostenen getroffen lijken te worden door deze soevereine crisis. Verschillende landen zetten bovendien hun beleid van begrotingsaanering voort. De begrotingstekorten en de overheidsschuld zijn inderdaad fors ontspoord door de economische crisis.

De groei toont overigens een beeld met zeer sterke contrasten tussen de verschillende Lidstaten: Finland, Duitsland, Luxemburg en Slowakije kenden een vrij sterke opleving die natuurlijk in niets lijkt op wat kan worden vastgesteld in landen als Griekenland, Ierland, Spanje of Portugal.

De belangrijkste bedreigingen die op de wereldeconomie wegen, zijn: de instabiliteit op de financiële markten en de problemen van de overheidsschulden; het risico van een crisis op de wisselmarkten (gebrek aan evenwicht in de handelsbalans, muntoorlog tussen de Amerikaanse dollar en de Chinese yuan die bewust op een laag peil wordt gehouden om de Chinese uitvoer te stimuleren, een sterke euro die een rem vormt voor de uitvoer); de stijgende trend voor de grondstofprijzen en de consumptieprijzen (mogelijke inflatie; door de grote volatiliteit van de prijzen van deze producten is het erg ingewikkeld om de effecten ervan op de economie en het muntbeleid van deze landen te

evalueren); oververhitting van de opkomende economieën (de sterke groei kan gepaard gaan met een belangrijke inflatie en een risico van zeepbelvorming in het vastgoed of in de financiële sector. Als zo'n zeepbel doorgeprikt wordt, kan dit een negatieve schok veroorzaken in de wereldeconomie aangezien de opkomende landen inderdaad de basis vormen voor twee derden van de wereldwijde economische groei); een nieuwe recessie in de Verenigde Staten (het probleem van hun begrotingstekort en de houdbaarheid van hun overheidsfinanciën).

Op Belgisch niveau

België ondervindt eveneens druk vanwege de financiële markten. De rente die ons land betaalt om zich te financieren op de markten, is veel hoger dan die van Duitsland. Op 9 oktober moest Dexia in België generationaliseerd worden om nieuwe rampen voor de Belgische economie te voorkomen. Een gebrek aan vertrouwen zou de bedrijven en de gezinnen behoedzamer maken wat hun investeringen en consumptie aangaat, en daardoor opnieuw de economische groei vertragen of zelfs tot een nieuwe recessie leiden. De onstabiele politieke toestand heeft het vertrouwen evenmin ondersteund.

Het jaar 2011 begon in het teken van een sterke economische groei in het eerste kwartaal, zeker in vergelijking met de andere landen van de eurozone, onder invloed van een verhoging van de uitvoer. Deze groei bleef gehandhaafd in het tweede kwartaal. In de tweede jaarhelft is de internationale conjunctuur sterk afgenomen. Dit had een uitgesproken effect op de economische groei in België. De economische groei die in België op 2,4% wordt geraamd, is dus voornamelijk te danken aan de activiteit in de eerste jaarhelft. De Belgische groeiverwachtingen voor 2012 zijn verslechterd in de voorspellingen die het Federaal Planbureau of het IMF in september en oktober 2011 publiceerden. Voor de zomer werd de Belgische groei in 2012 nog op 2% geraamd; daarna volgde een neerwaartse correctie tot ongeveer 1,5%. Overigens werden ook de Duitse groeiverwachtingen voor 2012 sterk teruggeschoefd. Dit is geen goed voorteken voor België, aangezien Duitsland een belangrijke afzetmarkt is voor ons land.

1.2 Internationale context van de papiersector en van de grafische sector

Naast de structurele problemen waarmee de beide sectoren al vele jaren kampen (overcapaciteit enz.), werden en worden de papiersector en de grafische sector allebei geconfronteerd met de noodzaak om zich te profileren tegenover de digitalisering van de media. Sommigen zien dit fenomeen als een bedreiging, anderen als een opportuniteit, maar het heeft in elk geval het landschap voor deze sectoren hertekend en nieuwe strategische benaderingen doorgedrukt, zowel wat producten aangaat als voor investeringen en manieren van werken.

Voor onze twee sectoren zijn de vooruitzichten niet rooskleurig. De ondernemers zijn vrij pessimistisch over hun mogelijkheden om een activiteitsniveau te handhaven dat volstaat om de marges te ontwikkelen die onmisbaar zijn voor hun overleven. Hun lasten stijgen en de verkochte volumes dalen constant. Dit geldt in de papiersector, met recurrente sluitingen of een daling van het verbruik van grafisch papier¹. Het geldt echter evenzeer in de grafische sector waar de schok van het digitale pas de komende maanden of jaren al zijn effecten kan tonen. In dit verband benadrukken de sectoren dat de

¹ Volgens de Belgische groothandelaars in grafisch papier is het verbruik ervan begin 2011 gedaald als nooit tevoren.

volumes die door de financiële crisis of door de concurrentie van het digitale verloren zijn gegaan, niet terug te winnen zijn: ze zijn voor altijd verloren. Ook de verbonden sectoren hebben te lijden².

1.2.1 De eigenlijke papierindustrie

Op wereldniveau

Na een positief jaar 2010 profileert 2011 zich meer genuanceerd voor de papiersector. In het eerste deel van 2011 bleef de vraag nog behoorlijk, maar sinds september 2011 wordt er in de geïndustrialiseerde landen een scherpe daling vastgesteld, vooral voor druk- en schrijfpapier. Papier voor sanitair en huishoudelijk gebruik en verpakkingspapier houden relatief goed stand, maar de huidige prijzen voor verpakkingspapier – dat zeer gevoelig is voor de economische conjunctuur – zijn aan het instorten. De vertraging van de wereldwijde groei en de onzekerheid die weegt op de overheidsschulden en hun mogelijke negatieve gevolgen, verklaren grotendeels deze inkrimping van de activiteit. Wat de prijzen aangaat, verschillen de resultaten sterk volgens de papiersoorten. (Wij komen hier later op terug.) In het algemeen mogen we echter stellen dat de verkoopprijzen van Europees schrijf- en drukpapier (behalve het ongestreken houtvrije) stabiel blijven of stijgen, terwijl de prijzen van pulp en van oud papier een verre van verwaarloosbare daling hebben ingezet. De geringere beschikbaarheid (of bevoorradingsmoeilijkheid) van grondstoffen voor de papierindustrie³, die in vorig verslag werd aangehaald en die leidde tot stijgingen in de productiekosten voor de papiersector, weegt vandaag minder zwaar dan eerder. De papier- en kartonproducenten zijn nochtans van oordeel dat hun marge onder druk blijft, omdat deze relatieve ontspanning van de prijzen voor sommige van hun grondstoffen helemaal niet volstaat om het verlies aan winst in de vorige maanden te kunnen compenseren. Bovendien wegen de prijzen voor energie of andere grondstoffen steeds zwaarder in hun begroting.

Op lange termijn trachten de ondernemingen hun toekomst veilig te stellen door, in voorkomend geval, hun activiteiten te heroriënteren op perspectiefrijkere markten of nichemarkten, of zelfs door zich geografisch te herpositioneren. We kunnen er niet omheen dat de Amerikaanse en Europese markten tot verzadiging zijn gekomen en dat meer dan ooit sprake is van overcapaciteit. Herstructureringen, herpositioneringen, sluitingen, fusies en overnames zullen – niet verrassend – strategische opties blijven voor de spelers in deze sector.

China is een van de papiermarktspeelers waarvan het belang exponentieel groeit. Het is sinds 2008 een netto-uitvoerder van papier en papierproducten (voor sommige gestreken papiersoorten en sommige verpakkingen). Volgens de CEPI-cijfers was China in 2009 de tweede papier- en kartonproducerende entiteit (23,3% van de wereldproductie), na de CEPI-landen (23,9%). Het land produceert 12% van de wereldwijde pulp, tegen 20% voor de CEPI. China is dus een geduchte concurrent voor de andere landen, waaronder de Europese, temeer omdat het land prijzen hanteert die vaak duidelijk onder de gebruikelijke marktprijzen liggen.

In het vorige verslag hebben we reeds vermeld dat de Raad van de Europese Unie in mei, voor een periode van vijf jaar, antidumping- en subsidiecompenserende maatregelen heeft genomen tegen de

² Een voorbeeld: Manroland, Duits constructeur van drukpersen, staat op de rand van het faillissement. Oorzaak: het orderboekje slinkt snel. (De omvang van de markt wordt vandaag geraamd op 50% van de omvang vóór het begin van de crisis in 2008. In het bijzonder het segment van offsetpersen heeft geleden.)

³ De energiesector, de bouw- of de meubelsector en de textielsector profileren zich inderdaad almaar nadrukkelijker als concurrenten op de markt van de houtgrondstoffen die hun respectievelijk pellets, grondstoffen voor houten spaanplaten of isolatie en een substituuut voor op te lossen pulp levert.

invoer van Chinees gestreken fijn papier. Het zal interessant zijn een tussentijdse evaluatie te maken van het effect van deze maatregelen op de Europese markt.

De papierproducenten hebben zich in het algemeen steeds meer "geconcentreerd". Zij zijn grote spelers geworden op de wereldmarkt. De producenten bundelen hun krachten om stand te houden op een almaar engere markt. Zo werken SCA Tissue Europe en SAPPI Fine Paper Europe sinds mei 2010 samen wat de bevoorrading van pulp betreft, om schaalvoordelen te realiseren.

Op Europees niveau

Op Europees niveau leek de activiteit – die het in 2010 enorm goed had gedaan, in vergelijking met 2009 – in het begin van 2011 te kunnen voortgaan op dat elan. Het tweede kwartaal 2011 liet echter een vertraging van de productie optekenen, behalve voor krantenpapier en het ongestreken mechanisch papier. De opmerkingen die voor het wereldniveau werden geformuleerd, gelden ook voor Europa.

De hoger beschreven financiële, politieke en economische toestand creëert onstabiele en vertrouwensverlies die schadelijk zijn voor de investeringsbeslissingen van de ondernemers. De schommelingen van de wisselkoersen, waardoor de euro nu eens duurder en dan weer goedkoper wordt, maken bovendien nu eens de uitvoer en dan weer de invoer duurder. Om op koers te blijven, gokken vele ondernemingen op kostenvermindering om hun concurrentiekracht te behouden. Dit gaat soms gepaard met banenverlies.

In de kostenstructuur blijven de grondstoffen en de energie belangrijke, niet samen te drukken componenten waar de producenten slechts weinig vat op hebben. (Sommige geïntegreerde producenten slagen er beter in deze kosten te beheersen; dit geldt ook voor bedrijven die hun eigen energie produceren door warmterecuperatie of opwerking van afval.) De recente daling van de pulpprijzen biedt de producenten echter enig respijt. De sector blijft dus alert voor vermindering van zijn productiekosten, energiekosten inbegrepen, en voor middelen om zijn rentabiliteit en voortbestaan te waarborgen. De Europese doelstellingen aangaande CO₂-uitstootvermindering en verbetering van de energie-efficiëntie zijn overigens een zegen voor de plannen van papierproducenten om zelf hernieuwbare energie (centrale voor productie van groene stroom van stoom op basis van biomassa en secundaire grondstoffen) te produceren en aan warmtekrachtkoppeling te doen. Dit soort initiatieven komt tegemoet aan zowel milieu- als economische overwegingen (de vermindering en de beheersing van de productiekosten).

Het fijn papier beleeft een crisis. De overcapaciteit is niet nieuw, maar de grote spelers reorganiseren zich. Sappi Fine Paper bevestigde de sluiting (die al enkele maanden aangekondigd was) van zijn Biberist-fabriek in Zwitserland. M-Real zou nog geen overnemer gevonden hebben voor zijn fabriek in het Franse Alizay. Ook deze zal dus vermoedelijk de deuren sluiten (oktober 2011). Diezelfde groep sluit ook een Duitse fabriek voor productie van speciaal papier, ongestreken fijn papier en het snijden van zelfkopiërend papier. Voor M-Real past dit in de heroriëntering van zijn activiteiten op de verpakkingen (die meer perspectieven bieden). Anderen denken aan ontwikkeling van nichemarkten, bijvoorbeeld door hun fijn papier te koppelen aan verpakkingpapier en zich zo toe te leggen op luxeproducten. Overigens zal de vertraging van de groei ook schadelijk zijn voor de vraag naar verpakkingen. De toestand is kritiek op alle fronten. UPM van zijn kant maakte einde augustus 2011 een plan bekend met als doel de concurrentiekracht van zijn papieractiviteit te verbeteren via de definitieve sluiting van 1,2 miljoen ton productiecapaciteit voor magazinepapier in Finland, Duitsland en Frankrijk, en van 110.000 ton productiecapaciteit voor krantenpapier in Duitsland. Dit plan betekent ook een personeelsinkrimping met ongeveer 1.170 loontrekkers.

De cijfers die CEPI op Europees niveau voor de eerste twee kwartalen 2011⁴ heeft ingezameld, tonen dat de Europese papier- en kartonproductie zich handhaaft tegenover het volledige jaar 2010. In vergelijking met de eerste jaarhelft 2010 schommelt de productie opwaarts of neerwaarts, afhankelijk van de producten, maar dan lichtjes (papier- en kartonproductie +0,6%; productie van pulp (+2,5%); productie van grafisch papier (-0,3%). Over dezelfde periode is de aftekening per papersoort meer uitgesproken: de productie van krantenpapier is duidelijk gestegen (+5,2%), die van houtvrij gestreken daalt (-3,4%), papier voor sanitair gebruik (+0,2%) en voor verpakking (+1,44%) bleven vrij stabiel.

Wat het verbruik aangaat⁵, wijst CEPI op een cumulatieve kleine algemene vooruitgang met 1% vanaf het eerste kwartaal 2010 tot het eerste kwartaal 2011. De uitvoer buiten de CEPI-landen maakte over diezelfde periode een sprong voorwaarts met 8%, terwijl de invoer van de CEPI-landen over dezelfde periode fors gekrompen is (-13,1%). De leveringen van papier en karton van de CEPI-zone zijn opnieuw gestegen, met 2,8%.

De moeilijkheden die de grafische sector ervaart (en waar we later in dit verslag gedetailleerd op ingaan), zoals de toenemende digitalisering van de media, hebben natuurlijk een weerslag op de vraag naar papier. Dat was trouwens al fors voelbaar bij de prijzen voor krantenpapier. Deze prijzen kenden een duizelingwekkende vrije val. De cijfers voor de laatste maanden tonen echter een verbetering van de papierenprijzen voor de pers, maar dan met een grote achterstand in tijd tegenover de verhogingen van de grondstoffenprijzen van de producenten.

Op Belgisch niveau

Net zoals we reeds vaststelden voor het Europese niveau, zijn ook de cijfers voor de Belgische productie in 2010 verbeterd. Volgens de CEPI-statistieken voor de eerste twee kwartalen van het jaar 2011⁶ is de productie van papier en karton in België licht verstevigd (+0,8%) in vergelijking met de eerste jaarhelft van 2010. België komt daarmee in een iets gunstigere positie dan de andere Europese landen. Voor grafisch papier is de productie in 2010 met +2,2% gestegen voor dezelfde periode (+4,9% voor houtvrij gestreken papier). De overcapaciteit is daarmee niet verdwenen. Cumulatief gezien, van juli 2010 tot juli 2011⁷, wijzen de cijfers op een lichte daling van de Belgische productie (-0,5%).

De subsectoren profileren zich verschillend. De verpakking doet het vrij goed in België, maar het segment van grafisch papier kent een vrije val door het lagere verbruik van de grafische sector en door de moeilijke situatie ervan. De markt voor mechanisch gestreken papier ligt dus zeer moeilijk in Europa. In België bijvoorbeeld, werkt Sappi Lanaken – dat met verliezen kampt – momenteel aan een *reorganisatieplan over 5 jaar, met banenverlies*.

⁴ CEPI, Production Statistics 2nd Quarter 2011.

⁵ CEPI, Delivery Statistics 1st Quarter 2011.

⁶ CEPI, Production Statistics 2nd Quarter 2011.

⁷ CEPI, Monthly Statistics Report, July 2011

1.2.2 De grafische sector en de uitgeverijsector

Op Europees niveau

Wordt 2011 voor de grafische sector een nog zwarter jaar dan 2010? De Europese grafische sector blijft nog altijd kampen met stijgende grondstof- en energieprijzen, overcapaciteit, een prijzenoorlog en concurrentie van de digitale media. De sector verdappert daarom zijn inspanningen om de meerwaarde van zijn producten en diensten te laten kennen en te ontwikkelen. Banenverlies en faillissementen worden soms helaas onafwendbaar. Alle spelers in de sector hebben een kruis gemaakt over de mogelijkheid om een globaal activiteitsniveau voor de sector terug te vinden dat lijkt op dat van voor de crisis. De redding van de sector ligt in de valorisering van kwaliteitswerk dat perfect aansluit bij de verwachtingen van de klanten: de grafische onderneming als partner voor economische ontwikkeling van zijn klanten.

Ondanks de moeilijkheden van de sector verkeren diverse segmenten ervan in volle ontplooiing. Er dienen zich kansen aan voor ondernemers die actief zijn in gespecialiseerde en in nichemarkten. Verder heeft ook papieren reclame – al wordt deze vaak verguisd – nog mooie dagen in het verschiet. Vele onderzoeken hebben het grotere effect van acties op papieren dragers aangetoond, in vergelijking met acties op elektronische dragers. (Bijvoorbeeld: de toename van de verkoop van een product na een reclameactie.) Het sensuele, tastbare aspect van papier als medium vindt moeilijk zijn equivalent in de elektronische versie. Vele reclamebureaus zweren voorts bij de complementariteit van verschillende dragers in plaats van vervanging van de ene door de andere. Bijvoorbeeld: de schriftelijke pers beweert dat zij zich moet positioneren tegenover de digitalisering van de media en ook de kosteloze kranten, en dat ze vecht om haar plaats te vinden in "het zogenaamde evenwicht van de vier pijlers (betalend, gratis, papier, web) voor de productie van informatie"⁸. Ook hier is kwaliteit en kwaliteitsvolle informatie een sleutel voor de toekomst van de pers.

Andere veelbelovende segmenten zijn verbonden met bedrukken van verpakkingen of onuitgegeven dragers zoals ultradun plastic enz.; grootformaatdrukwerk; oplagen op vraag; gespecialiseerde en gekalibreerde dienstverlening voor de klant enz. Deze markten laten de ondernemers nog de kans om hun vakkennis te laten gelden en een reëel en correct vergoed partnerschap te ontwikkelen met hun klant.

De recente ontwikkeling van de "QR"-codes in de reclame of in het drukwerk in het algemeen vormt voor de wereld van het drukwerk een nieuwe, weliswaar beperkte opportuniteit om zijn producten- en dienstenwaaier te verruimen. Volgens het VIGC⁹ is helaas echter slechts een klein aandeel (minder dan 25%) van de QR-codes in de reclame leesbaar met een gewone "smartphone". De designers, reclamebureaus, marketingprofessionals en grafische bedrijven moeten dus absoluut de kwaliteit ervan verbeteren.

In het algemeen zijn het innovatieaspect (op product- en op serviceniveau), de globale aanpak van de klanten en de kwaliteit de wachtwoorden voor de toekomst van de Europese sector.

⁸ Bron: "Grafisch Nieuws"

⁹ Het Vlaams Innovatiecentrum voor Grafische Communicatie (VIGC)

Op Belgisch niveau

De Belgische grafische sector lijdt aan dezelfde kwalen als zijn Europese evenknieën. We stellen hierbij vast dat de omzet daalt hoewel de productievolumes stijgen. Dit geeft duidelijk aan dat de prijzen nog altijd onder druk staan. Het waardeverlies van zijn producten en diensten is onrustwekkend¹⁰.

Voeg hierbij het feit dat de huidige conjunctuurdaling niets bruikbaar vertelt over de toekomstige reclame-uitgaven en dus over de toekomstige inkomsten van de sector. De sector is nog lang niet klaar met de moeilijke momenten. Dat geldt vooral voor de drukkerijen die hier het meest onder lijden. (De prepress- en afwerkingsegmenten trekken zich beter uit de slag.) Zo deelde de groep AMP, die gespecialiseerd is in persdistributie, eind september 2011 zijn intentie mee om nog eens 60 banen te schrappen omdat hij af te rekenen heeft met een ongetwijfeld onomkeerbare daling van zijn activiteitenvolume met 4%. Bij Roularta legt de 'print'-divisie een dalende balans voor: dit departement, dat met name verantwoordelijk is voor de uitgave van Knack en Trends, heeft het kwartaal afgesloten met een daling van 2,2% van zijn geconsolideerde omzet. De inkomsten kalven af terwijl de papierprijzen stijgen.

In dit verband stelt het Centrum voor Informatie over de Media (CIM)¹¹ een afbrokkeling vast van het aantal lezers van de Belgische geschreven pers op papieren drager. De dagbladders gaat zowel in het Noorden als in het Zuiden van het land met 4% achteruit. Het publiek van de Franstalige kranten is teruggezaakt tot onder 2 miljoen lezers. Ook de kosteloze pers verliest lezers. Deze cijfers mogen echter geen foutief beeld geven van de situatie: zij houden immers geen rekening met het lezerspubliek via digitale dragers (pdf-kranten en websites) dat een constante forse opmars kent. De informatiemagazines van hun kant zitten allemaal in de lift. De sector zal binnenkort de balans opmaken van de "cross media" en hun impact voor de sector.

De groothandelaars in grafisch papier hebben overigens prijsverhogingen aangekondigd voor de maand oktober 2011. Deze aangekondigde verhoging dient zich aan in een verontrustende context voor de drukkers, gezien de slechte gezondheid van de wereldeconomie en de stijgende concurrentie van de nieuwe media. Tot slot teisteren ook de prijsstijgingen voor grondstoffen (papier, inkt¹² enz.) en energie de begrotingen van de grafische ondernemingen.

Volgens Grafisch Nieuws (juni 2011) zou de Belgische drukkerijsector alles te winnen hebben bij een bijzondere aandacht voor de logistiek, om zijn voorraden en magazijnen maar ook het transport en de maximalisering van zijn ladingen beter te beheren. Deze nieuwe evolutie, die al werkzaam is in een groeiend aantal drukkerijen, vraagt bijzondere capaciteiten van de magazijniers: zij moeten uitgesproken analytische en organisatorische capaciteiten hebben.

De toenemende concurrentie van de elektronische media is weliswaar niet nieuw, maar blijft de strategische en investeringsbeslissingen van de grafische bedrijven (alle segmenten samen) beïnvloeden. De elektronische media beconcurreren de subsector van de uitgeverij, zowel op het niveau van de uitgave van kranten en magazines, wat reclame of de toegang tot artikels aangaat, als op het niveau van de uitgave van boeken, met het systeem van elektronische boeken en leessupports (e-readers, e-books). Ze beconcurreren echter ook de subsector van de drukkerijen (die steeds minder

¹⁰ Bron: Febelgra (Factua 08, 2011). Vergelijking tussen de eerste helft 2010 en de eerste helft 2011: productie +18,51% maar omzet: +3,26%.

¹¹ De jaarlijkse CIM-studie 2010-2011 is het resultaat van een onderzoek dat tussen juni 2010 en mei 2011 werd gevoerd bij iets meer dan 10.000 personen.

¹² Drie van de belangrijkste fabrikanten ter wereld van drukinkt kondigden onlangs nieuwe prijsstijgingen aan. Ze verklaren deze door de stijging van de grondstoffen- en energieprijzen. (Bron: "Grafisch Nieuws")

actief is op papier maar steeds meer digitaal gaat, terwijl de pdf-bestanden zeer sterk verspreid zijn). Deze elektronische equivalenten kunnen de productie- en distributiekosten verminderen (niet de portkosten) en de lezers hun inhoud aanbieden tegen een lagere prijs dan hun papieren alter ego. Ook het audioboek kent steeds meer succes¹³. Via audioboek en elektronisch boek krijgt het boeksegment te kampen met illegale kopieën, wat niet – of hooguit op een veel kleinere schaal – het geval was met het papieren boek. Het papieren boek zal verkocht blijven worden, maar de hoeveelheden zullen verminderen. Om te overleven zal de boeken- en uitgeverijsector noodzakelijke transformaties moeten uitvoeren en zich meer op toegevoegde waarde en niet alleen op het product moeten concentreren. Ook hier kan de sector op koers blijven door diversificatie of nicheproducten en -diensten (bijvoorbeeld gespecialiseerde boeken, kunstboeken enz.). Hoe dan ook vormen de elektronische media tegelijk ook een voordeel voor de sector, met nieuwe afzetmogelijkheden, vooral voor sommige lay-outberoepen.

Op een ander niveau zal de onzekerheid die op de financiële markten en op de economie in het algemeen weegt, geen beterschap brengen in het lot van de grafische bedrijven die leningen wensen aan te gaan om hun professionele plannen te realiseren. Omdat ze vaak als zeer gewaagde activiteiten worden beschouwd, zullen ze op de terughoudendheid van de banksector botsen als het gaat om liquiditeitslening. Investerings die noodzakelijk zijn voor het overleven van de ondernemingen of voor hun positionering op lange termijn, worden eindeloos uitgesteld, met eventuele negatieve gevolgen voor marktaandeel en banen. Op nog een ander niveau klaagt de sector over de toenemende trend bij sommige bedrijven om hun grafisch werk intern uit te voeren. Voor de sector is dat nog meer concurrentie, bovenop de vele moeilijkheden waarmee hij al kampt. Het misbruik van de nieuwe wet op de continuïteit van de ondernemingen – waarover we het in vorig verslag al hadden – gaat diezelfde richting uit en verzaart nog maar eens de lasten van de sector.

In België blijven de adverteerders waardering koesteren voor gedrukte reclame. Febelgra en de Belgian Direct Marketing Association organiseerden in juni 2011 "Print 2 Day", de ontmoetingsplaats tussen direct marketing en het drukkerijwezen. Hieruit blijkt dat er voor drukkers nog mooie dagen in het verschiet liggen: papier blijft de favoriete communicatiedrager, kan inspelen op gevoelens van de ontvanger, heeft een grotere impact wat het lezen en onthouden van de boodschap door de ontvanger aangaat, en wekt bij de gebruiker geen verzadigingsgevoel, in tegenstelling tot informatie via e-mail. Toch moeten we onder ogen zien dat de realiteit van het segment erg moeilijk is.

Verder lijkt het segment van de reclame die in de brievenbusreclame wordt opgenomen, bestand tegen de crisis en de internetconcurrentie. De verzendingen kunnen geïndividualiseerd worden. Volgens sommige studies zouden de reclamefolders bijna even efficiënt zijn als tv-spots, terwijl ze veel minder kosten. Wat die brievenbusreclame betreft, is de situatie nochtans verre van rooskleurig: volgens de uitgevers van de periodieke pers voelen sommige kosteloze bladen de druk van de milieubeweging via zelfklevers als "geen reclamedrukwerk" enz. op de brievenbussen.

De uitgevers van de periodieke pers rapporteren voorts dat ze in de eerste jaarhelft van 2011 in hun detailnet 110 verkooppunten hebben zien verdwijnen.

Het segment van de vouwdozen, dat eerder kon worden beschouwd als een segment met groot potentieel voor de Belgische kmo's – vermits het om kleine oplagen gaat waarvoor kleine bedrijven een concept op maat kunnen ontwikkelen om een specifiek product te verpakken volgens de verwachtingen van de klant – is nu een segment waar uiterst scherpe concurrentie woedt en waar de grote groepen zich profileren. De marges staan onder druk, vooral sinds een jaar. De grote bedrijven van de Benelux

¹³ Bron: "Grafisch Nieuws", nr. 5, mei 2011.

zijn zeer actief op de markt. De certificeringen die verbonden zijn met de reglementering voor verpakkingen (geen migratie naar voeding; traceerbaarheid), zijn voorts zeer duur en dus financieel weinig haalbaar voor de kmo's.

De dienstensector ontwikkelt zich trouwens sterk, in België en elders, wat de grafische sector opportuniteiten kan schenken, vooral in diensten op maat en in advies.

Gezien deze uitdagingen en moeilijkheden moeten we nagaan of de Belgische grafische sector, die voor 95% uit kmo's bestaat en dus zeer flexibel is en dicht bij zijn cliënteel staat, zich dankzij deze structuur kan profileren op nichemarkten met sterke toegevoegde waarde. Precies deze samenstelling heeft de Belgische sector in staat gesteld relatief goed stand te houden tijdens de crisis van 2008. Het is een troef in een sector waar men met kwaliteit, flexibiliteit en service op maat het verschil kan maken bij de klanten. De sector mag ondanks de moeilijke context niet vergeten dat hooggeschoold personeel, opgeleid in spitstechnieken, een schaars goed is en zal blijven op de arbeidsmarkt. Een langetermijnvisie in de rekruteringsstrategieën van de ondernemingen is onmisbaar, zelfs in een algemene context van faillissementen en ontslagen.

2 Gedetailleerde en becijferde analyse van de conjunctuur in de papier- en de grafische sector, meer bepaald in België

2.1 Ontwikkeling van de prijzen voor pulp en papier en van de productieprijsen

2.1.1 Pulprijzen

Hoewel de scherpe prijsstijging geen limiet leek te kennen, zijn de pulpprijzen sinds juli 2011 aan het dalen.

De specialisten verklaren dit fenomeen veeleer door een toename van het aanbod (een groter productievolume) dan door een daling van de vraag. Azië is immers gestart met de verkoop van gebleekte loofhoutpulp (hardwood – korte vezels – BHKP) op de Europese markt. Daarnaast schieten zowat overal ter wereld pulpproducenten uit de grond, wat het aanbod fors doet toenemen en de prijzen neerwaarts drukt. Dit zal op termijn ook gelden voor gebleekte naaldhoutpulp (softwood – lange vezels – NBSK).

De daling van de vraag is niettemin een realiteit. China toont zich immers veel omzichtiger wat bestellingen betreft. Het land heeft in augustus en september vooral de voorraden gebruikt die het had aangelegd. Ook de Europese vraag daalt (in elk geval voor deze traditionele periode van de zomer) maar ook in het algemeen voor schrijf- en drukpapier, als gevolg van crisis en instabiliteit. De papierproducenten aarzelen volgens het magazine EUWID niet meer om te onderhandelen over de prijzen en om kortingen te vragen. De ineensstorting van de prijzen zou de komende weken moeten aanhouden, nog meer voor NBSK dan voor BHKP.

Door de opwaartse zowel als neerwaartse schommelingen die de wisselkoersen de voorbije maanden ondergingen, is het niet mogelijk duidelijke conclusies te trekken wat de kosten van de invoer of de valorisatie van de uitvoer betreft.

In september waren de voorraden omvangrijk. De verwerkers hebben hun vraag namelijk drastisch teruggeschoefd. In de komende weken zouden de prijzen nog verder moeten dalen. De CEPI-cijfers¹⁴ tonen voor de Europese productie een lichte terugval van 0,8% van het eerste naar het tweede kwartaal 2011.

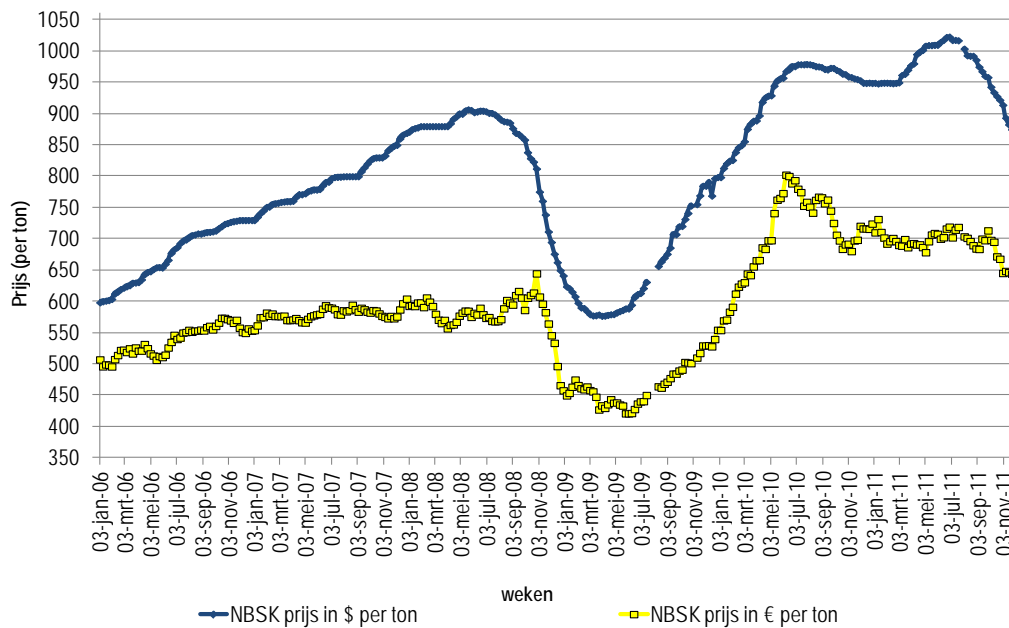
De pulpprijzen in euro's zijn in 2011 dus voortdurend blijven dalen, zowel voor BHKP (van €752 per ton in juni 2010 naar €505 in november 2011) als voor NBSK (van €802 in juni 2010 naar €645 in november 2011). In dollars, daarentegen, zijn de prijzen voor NBSK-pulp blijven stijgen tot juni 2011 (met in juni 2011 een recordhoogte van \$1.023) en pas daarna gedaald (tot \$914 in november 2011). De in dollars onderhandelde prijzen voor BHKP-pulp kenden daarentegen reeds een terugval met \$50 in augustus 2010, waarna ze bijna een jaar stabiel bleven (om en rond \$875 tot juli 2011). Sinds de zomer van 2011 heeft BHKP meer dan \$150 per ton ingeleverd. In november werd BHKP verhandeld tegen \$715!

De hypothese die werd geformuleerd tijdens de oververhitting van de prijzen in de vorige halfjaren, namelijk dat de textielsector met zijn behoeften aan oplospulp de prijzen van de pulp op langere termijn mogelijk hoog zou houden, heeft zich niet duurzaam hardgemaakt. Het is wellicht geweten dat de textielsector (vooral de Chinese) NBSK-pulp is beginnen te gebruiken als substituut voor oplospulp bij

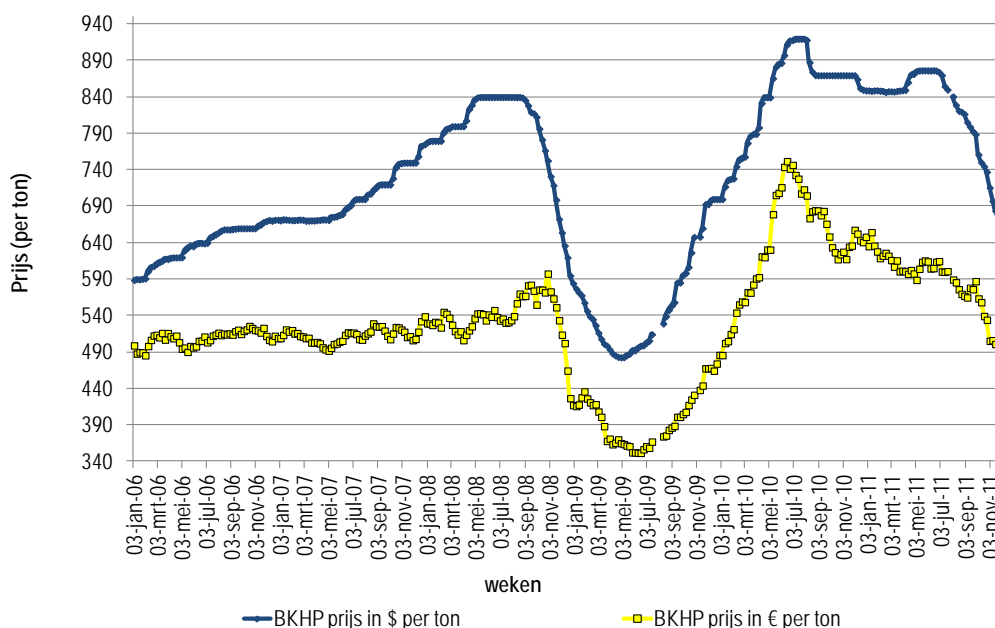
¹⁴ CEPI, Production Statistics 2nd Quarter 2011

de productie van viscose of rayon. NBSK-pulp is immers minder duur dan de oplospulp. Omdat de prijzen van haar traditionele grondstoffen zoals katoen de laatste tijd enorm gestegen zijn, richt de textielindustrie zich nu op viscose. Sinds juli 2011 heeft de katoenkoers echter bijna een derde van haar waarde verloren. Dit heeft de omvang van het fenomeen van vervanging door NBSK-pulp beknot. Sommige pulpfabrikanten die een heroriëntering van hun activiteiten naar de productie van oplospulp hadden aangekondigd, krabbelen hier overigens al op terug.

Grafiek 2-1 : NBSK-pulp - bron: FOEX

Grafiek 2-2: BKHP-pulp - bron: FOEX

2.1.2 Oud papier

In tegenstelling tot het gevoel van de specialisten die een handhaving van de historisch hoge prijzen voor gerecycleerd papier aankondigden, heeft de prijs voor oud papier sinds april 2011 een enorme tuimeling gemaakt, in dezelfde grootteorde als de prijsstijging die werd vastgesteld in het laatste kwartaal van 2010 en in het eerste kwartaal van 2011. De vertraging van de economische groei en van de behoeften aan verpakkingspapier (een belangrijk afzetdomein voor gerecycleerd papier) kan dit fenomeen gedeeltelijk verklaren. Ook het opwerken van voorraden is een element in de verklaring. Ondanks de daling blijven deze prijzen echter hoog.

Volgens het weekblad *Recyclage-Récupération* (nr. 21 van 6 juni 2011) zullen de groeilanden dit jaar echter meer gerecycleerde vezels invoeren dan in 2010. In India is het papierverbruik per inwoner verdubbeld sinds het jaar 2000. Ook Indonesië heeft zijn invoer van gerecycleerd papier opgedreven.

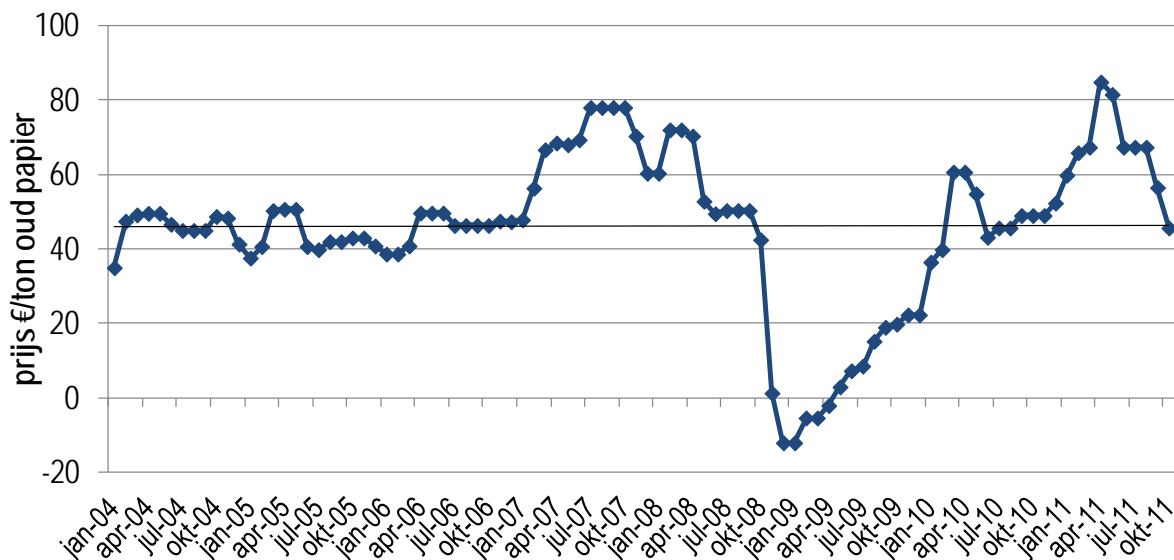
China daarentegen ontwikkelt zijn netwerk voor recuperatie en recyclage van zijn oud papier, zodat zijn invoer van opgehaald oud papier uit andere landen, en vooral Europa, evenredig vermindert. Dit verklaart gedeeltelijk de forse daling van de prijzen voor oud papier op de uitvoermarkt en dus indirect ook op de Europese binnenlandse markt.

Volgens de European Recovered Paper Council bereikte de Europese papierindustrie in 2010 een recyclagegraad van 68,9%. Dat is een daling tegenover 2009 (72,3%), weliswaar een vrij uitzonderlijk jaar op dat domein. Het jaar 2010 past goed in de ontwikkelingslijn sinds 1995.

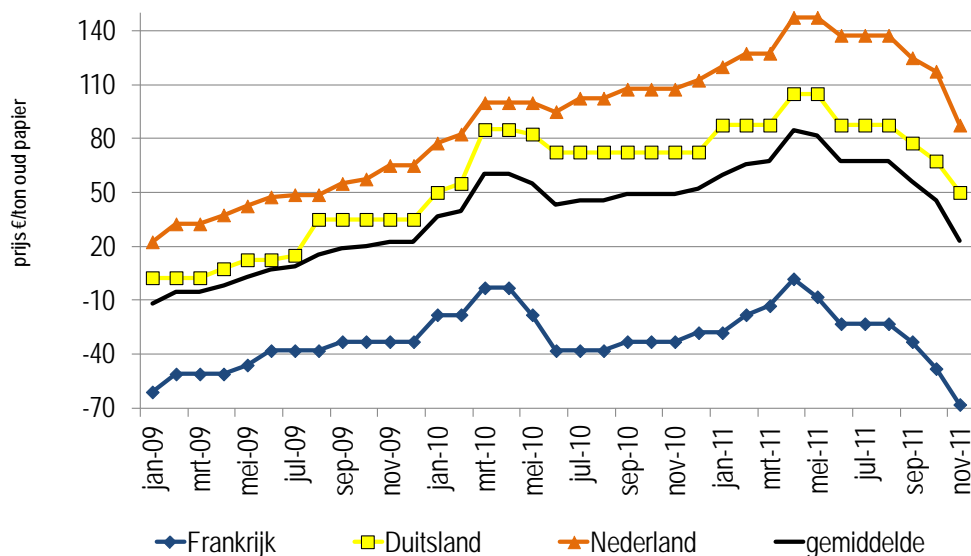
Volgens de gegevens van Filpap bereikten de prijzen van oud papier in april 2011 een recordniveau (bijna €85 per ton). In oktober 2011 bereikten de prijzen opnieuw het gemiddelde van voor de crisis van 2008, namelijk om en rond de €50 per ton. De terugval van de prijzen lijkt in november 2011 echter nog fors te worden, met €23,13 per ton. Het is bekend dat Filpap sinds januari 2011 een nieuwe referentie hanteert voor Frankrijk. Hierdoor toont dit land nu vrij gemiddelde waarden, terwijl de Franse prijzen vroeger opvallend laag leken in vergelijking met die van zijn burens. Een andere grafiek toont deze

wijziging. De nieuwe Franse index is echter niet beschikbaar voor de periode vóór januari 2011. Dit verklaart waarom wij de grafiek met de oude Franse index hebben behouden. Met de nieuwe index liep het gemiddelde van de drie referentielanden in april 2011 op tot het recordniveau van €128 en werd het huidige niveau (november 2011) becijferd op €69 per ton.

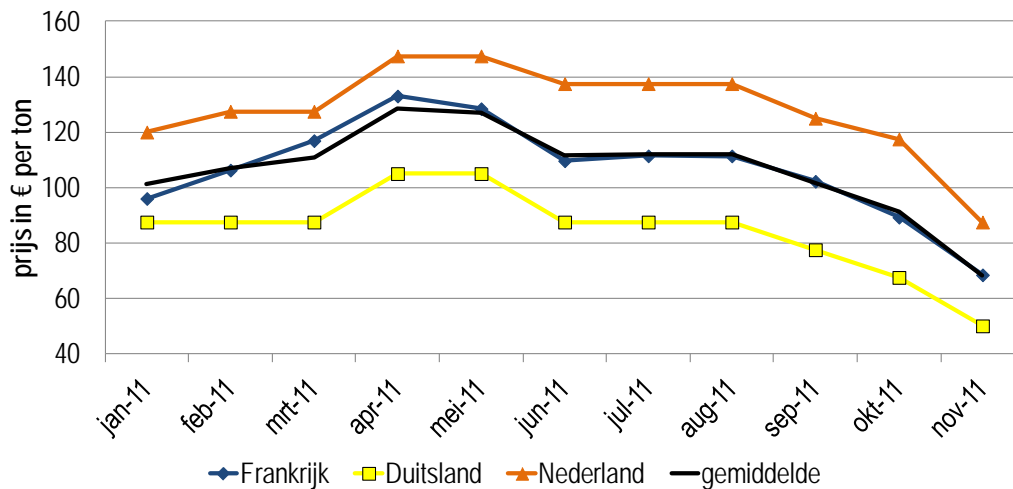
Grafiek 2-3 : Ontwikkeling van de prijzen van oud papier (gemengd, franco fabriek - Filpap)

Grafiek 2-4 : Ontwikkeling van de prijzen van oud papier in de buurlanden en gemiddelde (gemengd, franco fabriek - Filpap)

Grafiek 2-5: Ontwikkeling van de prijzen van oud papier in de buurlanden en gemiddelde (gemengd, franco fabriek – herziene formule (nieuw indexcijfer voor Frankrijk) – (Filpap)

De FOEX-prijzen bevestigen deze vaststelling, met een daling van de prijs voor oud karton met €40 per ton van juni tot november 2011. De prijs voor oude Europese magazines daarentegen, noteerde sinds de maand mei 2011 slechts een daling met zowat €20 per ton.

2.1.3 Papierprijzen

Volgens de FOEX-indexen¹⁵ stijgen de prijzen voor de meeste Europese soorten schrijf- en drukpapier (behalve houtvrij gestreken) of handhaven ze zich tenminste op een hoog niveau sinds de maand april 2010. Zelfs het krantenpapier doet het weer beter. Voor verpakkingspapier en -karton daarentegen dalen de prijzen sinds de tweede jaarhelft van 2011, al blijven ze nog zeer hoog. Enige uitzondering: kraftliner white top, waarvan de prijsstijging door niets te stuiten lijkt.

De prijzen die RISI (PPI Europe)¹⁶ publiceert, tonen dezelfde grote trends, al is het bereik van de variaties kleiner.

Het **Europese krantenpapier** lijkt na een indrukwekkende prijsstijging tijdens de eerste 3 maanden van 2011 (€90 meer per ton) intussen zijn 'kruissnelheid' gevonden te hebben omstreeks €510 per ton. Toch moeten we hier benadrukken dat deze papiersoort een ronduit zwart jaar 2010 heeft gekend en dat haar prijs in feite alleen maar enigszins terugkeert naar het niveau van 2009. Het lijkt er dus op dat de toenemende vraag vanuit de landen van Oost-Europa en de sluitingen van productiecapaciteit vraag en aanbod een beetje in evenwicht hebben gebracht. Volgens CEPI zit de productie in de lift (+2,3% hoger in het tweede dan in het eerste kwartaal 2011). Deze prijzen integreren enigszins de stijgende productiekosten. De prijzen voor oud papier – een van de belangrijkste grondstoffen voor krantenpapier – dalen. Het is nog altijd de uitvoer die de verkoop van deze papiersoort schraagt. De afkalving van de krantenverkoop in onze landen is immers een constante, zoals blijkt uit de cijfers van de specialisten van de uitgeverijwereld.

¹⁵ Fins privébedrijf dat de prijsindexen van Europese pulp en Europees papier en gerecycleerd papier registreert, <http://www.foex.fi/>.

¹⁶ Amerikaans bedrijf dat informatie levert over de producten van de houtvestersindustrie in haar geheel, <http://www.risiinfo.com>.

Voor het **druk- en schrijfpapier**, waarvan het detail hieronder volgt, blijven de prijzen van de meeste soorten op een hoog niveau gehandhaafd. In het segment van het fijn papier blijven de malaise en de overcapaciteit echter voortduren. Het niveau van de prijzen volstaat nog altijd niet. De grote marktspelers (Sappi en M-Real) herstructureren hun productie. "De vraag naar fijn papier blijft ver onder het niveau van voor de crisis, en er valt geen enkel teken van duurzaam herstel te bespeuren." De papierfabrikanten die in dit segment actief zijn, proberen die feitelijke toestand te verbloemen door hun werkmethodes maximaal te verbeteren. De grote spelers M-real, Stora Enso enz. verminderen hun capaciteiten. Sommige heroriënteren zich op de markt van de verpakking en de etiketten.

Wat de **gestreken papiersoorten (LWC en CWF)** betreft, hebben we al aangegeven dat de Europese Commissie extra heffingen heeft opgelegd op de invoer van Chinees en Indonesisch gestreken papier. We zullen in volgende verslagen de effecten van deze maatregelen voor de Europese producenten evalueren.

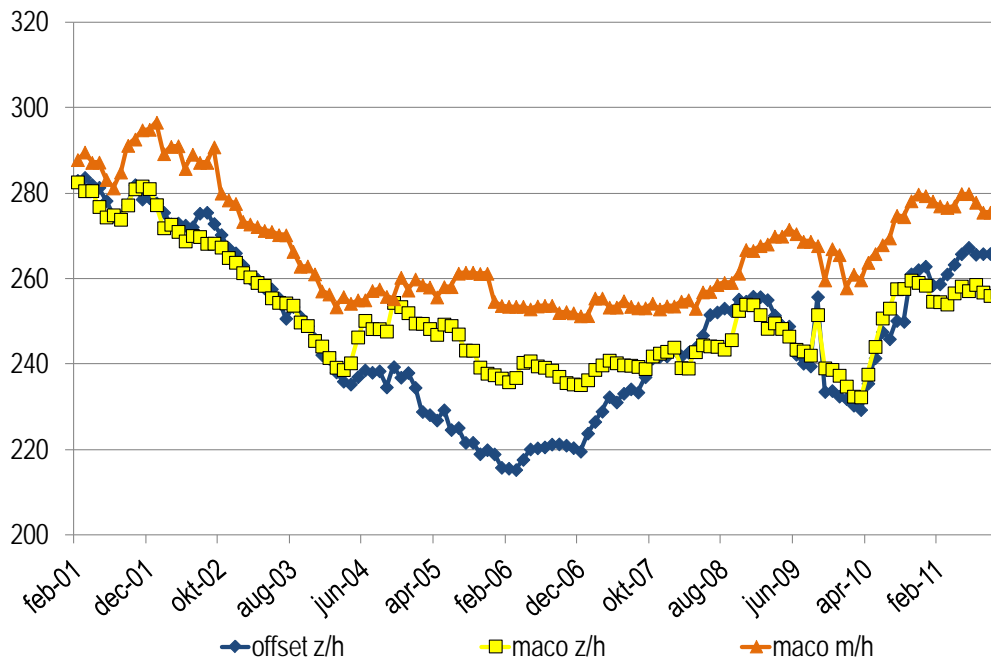
De prijzen van **Europese LWC-papiersoorten (mechanisch gestreken – magazinepapier)** blijven stijgen sinds maart 2010 (€623 per ton, hun laagste niveau), al was er van mei tot juli 2011 een periode van stagnatie. Momenteel worden ze verhandeld tegen ongeveer €700 per ton (volgens Foex en PPI) en flirten ze met hun recordwaarde (€706 in 2006). De vraag naar deze papiersoort blijft constant. De opleving van reclameacties verklaart deze hoge prijsniveaus gedeeltelijk. Een ander element om te noteren is de sterke groei van de uitvoer buiten Europa (volgens Cepiprint +34,2% in 2010 tegenover 2009). De markt van het mechanisch gestreken papier staat echter onder druk; herstructureringsplannen zijn geen uitzondering. Als de Europese economische en financiële ontwikkelingen blijven voortduren, dreigen ze echter deze goede gezondheid van deze papiersoort op de helling te zetten.

Het Europees **houtvrij gestreken papier (CWF)** kende vanaf maart 2010 (€644, zijn laagste niveau) een verschroeiend herstel tot begin 2011 (€720). Sindsdien zijn de prijzen weer beginnen te dalen (ongeveer €690). De producenten slagen er momenteel niet meer in om prijsverhogingen door te voeren. Azië (vooral China en Vietnam) verhoogt zijn productiecapaciteit onophoudelijk. Deze overtreft overigens de eigen binnenlandse vraag. Er valt voor deze papiersoort dus een prijsdaling en Europese overcapaciteit te verwachten.

Volgens CEPIFINE daalt de Europese vraag naar **ongestreeken houtvrij papier** en volstaat deze niet voor de producenten. Toch heeft de prijs voor Europees houtvrij ongestreken papier – A4 B-coppapier – (€870) sinds april 2011 historisch hoge niveaus bereikt, zeker vanaf 2006. Het niveau is sindsdien stabiel gebleven.

De prijzen voor de **Europese verpakkingspapiersoorten** zijn eveneens gedaald (behalve de prijs voor kraftliner white top die hoog blijft) en glijden – na een historisch hoge vlucht – af naar hun waarden van voor de crisis. Dit is deels te wijten aan de daling van de pulpprijzen in dollars sinds mei-juni 2011 en van de prijzen voor oud karton en papier. De vertraging van de wereldwijde groei leidt trouwens tot een verminderde behoefte aan verpakkingen voor producten. Er dienen zich trouwens nieuwe spelers aan op de markt die een van de meest perspectiefrijke van de sector lijkt te zijn. China kent namelijk een overcapaciteit. Het land begint te exporteren naar de buurlanden en knabbelt zo aan de marktaandeel van de Europese ondernemingen. M-Real heeft een gedeelte van zijn activiteiten geheroriënteerd op verpakkingspapier (en minder op fijne papiersoorten). De CEPI-cijfers tonen een terugval van de Europese productie met 1,4% vanaf het eerste naar het tweede kwartaal van 2011. Op dit ogenblik hebben de producenten de traditionele opflakking van de vraag naar verpakkingen tegen de naderende eindejaarsfeesten nog niet kunnen vaststellen. De consumenten blijven op hun hoede en zullen zich misschien pas op het laatste moment wagen aan uitgaven voor hun cadeautjes.

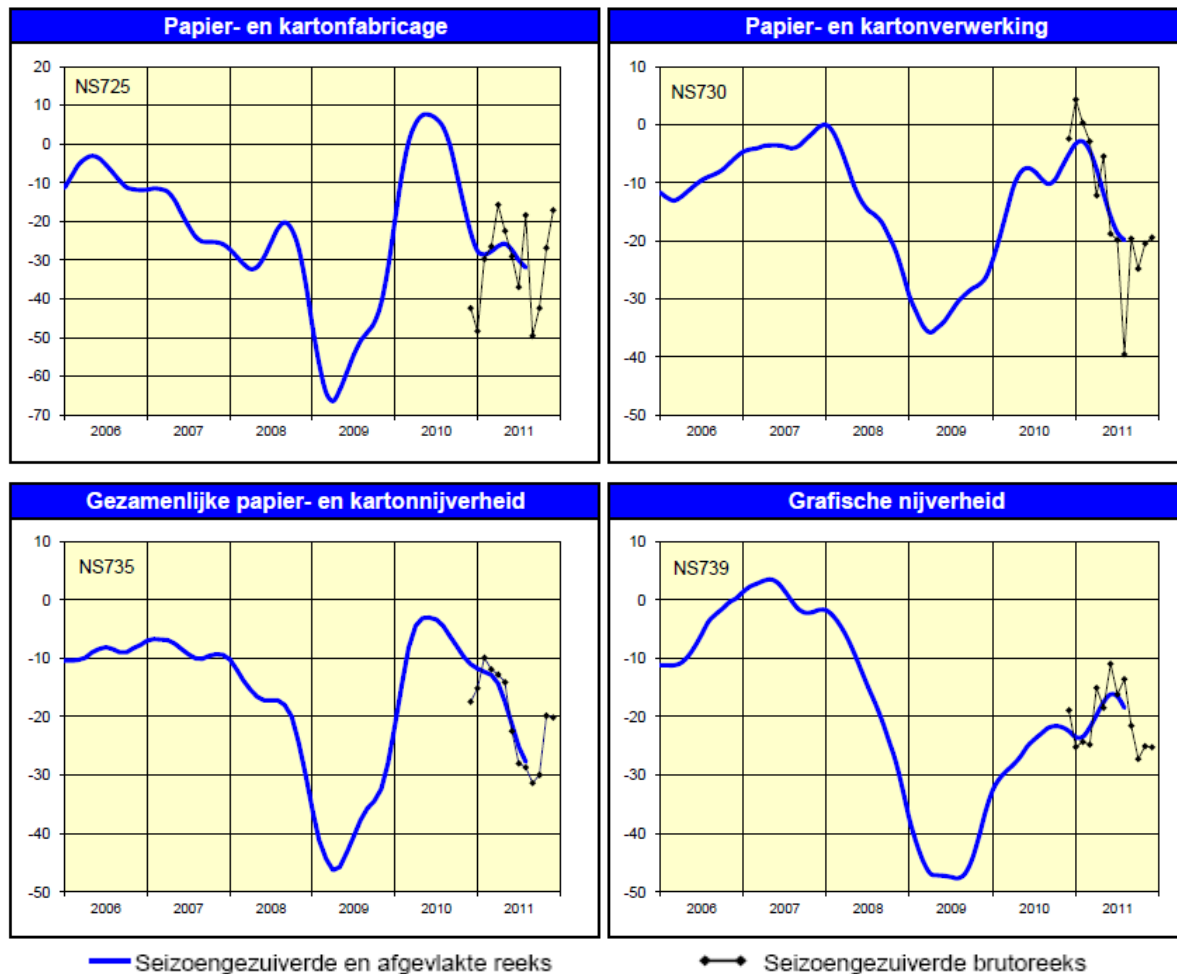
Grafiek 2-6 : Ontwikkeling van de prijsindexcijfers voor papier – Febelgra (01-01-1973 = 100)

Voor de papierprijzen in België beschikken we over de cijfers van Febelgra tot oktober 2011. Alle prijzen van de papierkwaliteiten maco (machine coated) met hout, maco zonder hout en offsetpapier (voor gewoon drukwerk), die we van Febelgra kregen, blijven stabiel op hoge niveaus. De leveranciers zijn nog terughoudend om de prijsstijging van de grondstoffen door te rekenen in hun productprijzen, en dit om hun klanten te ontzien en ze te behouden gezien de grote concurrentie die binnen de sector woedt.

2.2 Conjunctuurbarometer van de Nationale Bank van België

Figuur 2-1 : Conjunctuurbarometer van de Nationale Bank van België

Bron: Nationale Bank van België, november 2011

In de barometer van de NBB van november 2011 toont de conjunctuurcurve een dalende trend. Dat geldt in het bijzonder voor de grafische sector maar ook voor de subsector van de papierverwerking. De subsector van de papierfabricage blijft ver van de barometer van midden 2010, ook al zijn de laatste drie maanden wat optimistischer. De binnenlandse vraag is in beide sectoren afgenomen, maar de buitenlandse vraag neemt toe.

De papiersector noteert een daling van zijn binnenlandse vraag. Zijn activiteit (het productietempo) is lichtjes teruggelopen. Het orderboekje voor de uitvoermarkt wordt positief beoordeeld, terwijl dat van de binnenlandse markt negatief wordt geacht. De voorraden worden hier boven het normale beoordeeld. Men verwacht een toename van de werkgelegenheid en van de algemene vraag. De verkoopprijzen worden laag geacht, maar de ondernemers tonen zich relatief optimistisch wat de toekomstige ontwikkelingen van hun verkoopprijzen aangaat.

De grafische sector zag zijn productietempo fors toenemen. Deze sector evalueert zijn totale orderboekje negatief. De ontwikkeling van de binnenlandse en buitenlandse bestellingen is lichtjes verslechterd. De vooruitzichten voor de vraag zijn daarentegen positief. De verkoopprijzen zijn iets gestegen, maar er wordt een negatieve ontwikkeling verwacht. De ondernemers vermoeden dat de werkgelegenheid enigszins zal afnemen terwijl de vraag zich zou herstellen.

Febelgra bevestigt¹⁷ dat de toestand van de sector in het derde kwartaal 2011 verslechterd is en dat het vierde kwartaal een lichte stijging zou kunnen tonen (met een herstel van de activiteit en een lichte stijging van de verkoopprijzen).

Nog altijd volgens de barometer van de NBB van de maand november 2011 geldt, wat de gemiddelde duur van de verzekerde activiteit aangaat, dat de hele grafische industrie standhoudt (1,4 maand – met voor het segment van rotatieve offset een goede score van 7,8 maand, of een toename voor de derde opeenvolgende maand), net zoals de papier- en kartonfabricage (1,3 maand). De papier- en kartonverwerking daarentegen, is van 1,9 maand in april 2011 weggezakt naar 1,2 maand in november. Vooral in het segment van veredeld karton (van 3,5 maand in april naar 1 maand in november) en, in geringere mate, de tasje met kleine en middelgrote inhoud en de kartonverpakkingen boven 600g, is de negatieve ontwikkeling voelbaar.

2.3 Omzet

Wat de omzetgegevens van onze sectoren aangaat, beschikken we over de cijfers van de maandelijkse en driemaandelijkse btw-aangiften tot het derde kwartaal van 2011. Deze van dit laatste kwartaal zijn echter nog voorlopig.

De Belgische papiersector toont een mooie vooruitgang in zijn omzet (+6,4% bij vergelijking tussen de eerste 9 maanden van 2010 en die van 2011). Deze is meer uitgesproken voor het segment fabricage (+8,4%) dan voor de verwerking (+5,4%). Dat is een gevolg van de prijsverhoging voor papier. Merk op dat deze positieve ontwikkeling vooral in de eerste 6 maanden plaatsvond. In het derde kwartaal trad een lichte terugloop op. Aangezien de pulpprijzen geleidelijk dalen, mag men verwachten dat de winstmarge van de sector (een concept dat uiteraard verschilt van de omzet) zou kunnen stijgen, voor zover deze trend niet volledig wordt gecounterd door de krachtige stijging van de energieprijzen.

Voor de grafische sector steekt de balans hiertegen af. We kunnen wijzen op de positieve trend in de uitgeverijsubsector (+0,9% voor de eerste 9 maanden van 2011 in vergelijking met die van 2010), de afwerking en de prepress (+2,5% voor diezelfde periodes) na twee opeenvolgende jaren met een terugval van hun omzet, in 2009 en 2010. Ook daar waren de eerste 6 maanden van het jaar 2011 beslissend, terwijl de activiteit in het derde kwartaal in ademnood kwam. De toestand is daarentegen catastrofaal voor de krantendrukkerijen (-17,6% over de eerste 9 maanden van 2011 in vergelijking met 2010), terwijl dat jaar 2010 vrij gunstig was.

Volgens Febelgra¹⁸ hebben de drukkerijen (drukkerijen van kranten niet meegerekend) over de eerste jaarhelft van 2011 hun omzet met 5,07% verhoogd in vergelijking met het cijfer voor het eerste kwartaal van 2010. Het blijft echter lager dan het niveau van crisisjaar 2009 (-4,84%) en vooral dan dat van topjaar 2007 (-20%). In vergelijking met het laatste kwartaal van 2010, dat globaal goed was voor de sector, is de omzet met 5,09% gedaald. De vaststelling is minder negatief voor de prepress- en de

¹⁷ Factua nr. 11, 2011. Resultaten van de conjunctuurenquête van het derde kwartaal 2011.

¹⁸ Factua 08, september 2011.

afwerkingsbedrijven, maar hun ontwikkeling is uiteenlopend. De eerste blijven onder het niveau van het eerste kwartaal van 2010 (-5,08%) en van 2009 (-2,31%), terwijl de tweede groei noteren (+4,65% tegenover het eerste kwartaal van 2010, en +10,95% tegenover 2009). De prepress, die eerst goed weerstand bood, lijkt nu te verflauwen, terwijl de afwerking – wat de omzet aangaat – de crisis achter zich lijkt te laten.

Tabel 2-1 : Ontwikkeling van de bruto-omzet - in miljoenen euro's

Jaar	Pulp, papier en karton	Papier- en kartonartikelen	Totaal papierindustrie	Uitgeverijen	Drukkerijen en aanverw. diensten		Totaal grafische industrie	Recuperatie van papier
	21.1	21.2	21	22.1*	22.21	22.22/23/24/25	22	37.21**
2000	1.860,9	3.003,3	4.864,2	2.914,9	405,9	3.388,5	6.709,3	
2001	1.695,8	2.989,7	4.685,6	2.828,6	474,6	3.383,1	6.686,4	73,5
2002	1.901,7	3.137,3	5.039,1	2.789,4	472,2	3.309,7	6.571,3	91,8
2003	1.755,3	3.202,1	4.957,5	2.881,3	436,2	3.260,2	6.577,7	83,1
2004	1.822,0	3.321,8	5.143,8	2.875,0	435,0	3.207,3	6.517,3	89,9
2005	1.820,2	3.207,8	5.027,9	2.955,6	519,4	3.204,4	6.679,4	103,7
2006	1.893,8	3.245,4	5.139,2	3.090,3	539,6	3.184,1	6.814,0	120,3
2007	1.999,9	3.350,5	5.350,4	3.274,0	483,8	3.410,6	7.168,5	178,4
2008	2.145,0	3.477,8	5.622,8	3.527,2	302,0	3.292,8	7.122,0	n.d.
2009	1.513,5	3.129,7	4.643,2	3.350,6	281,7	2.985,4	6.617,8	n.d.
2010	1.577,1	3.345,4	4.922,4	3.203,5	333,6	2.788,4	6.378,1	n.d.
6 maanden 10	767,3	1.674,3	2.441,7	1.539,9	128,0	1.359,4	3.086,0	n.d.
6 maanden 11	850,1	1.784,8	2.634,9	1.568,4	112,2	1.430,8	3.153,8	n.d.
9 maanden 10	1.174,0	2.496,7	3.670,6	2.268,4	205,6	2.052,9	4.585,6	n.d.
9 maanden 11	1.272,4	2.631,7	3.904,2	2.289,2	169,5	2.104,4	4.625,2	n.d.
2001/2000	-8,9%	-0,5%	-3,7%	-3,0%	16,9%	-0,2%	-0,3%	
2002/2001	12,1%	4,9%	7,5%	-1,4%	-0,5%	-2,2%	-1,7%	24,8%
2003/2002	-7,7%	2,1%	-1,6%	3,3%	-7,6%	-1,5%	0,1%	-9,5%
2004/2003	3,8%	3,7%	3,8%	-0,2%	-0,3%	-1,6%	-0,9%	8,2%
2005/2004	-0,1%	-3,4%	-2,3%	2,8%	19,4%	-0,1%	2,5%	15,3%
2006/2005	4,0%	1,2%	2,2%	4,6%	3,9%	-0,6%	2,0%	16,0%
2007/2006	5,6%	3,2%	4,1%	5,9%	-10,3%	7,1%	5,2%	48,3%
2008/2007	7,3%	3,8%	5,1%	7,7%	-37,6%	-3,5%	-0,6%	n.d.
2009/2008	-29,4%	-10,0%	-17,4%	-5,0%	-6,7%	-9,3%	-7,1%	n.d.
2010/2009	4,2%	6,9%	6,0%	-4,4%	18,4%	-6,6%	-3,6%	n.d.
6m11/6m10	10,8%	6,6%	7,9%	1,9%	-12,4%	5,3%	2,2%	n.d.
9m11/9m10	8,4%	5,4%	6,4%	0,9%	-17,6%	2,5%	0,9%	n.d.

Bron : CRB volgens de maandelijkse en driemaandelijkse btw-aangiften (De cijfers voor het derde kwartaal 2011 zijn nog voorlopig.)

*Min NaceBel 22.14 : Uitgeverijen van geluidsopnamen

**op basis van de non-Prodcomstatistieken (ADSEI)

2.4 Productie

Tabel 2-2 : Pulp- en papierproductie in België (in tonnen) - volledige jaren

	2006	2007	2008	2009	2010	%2007/2006	%2008/2007	%2009/2008	%2010/2009
Pulp	507.029	513.425	510.596	471.433	498.388	1,3%	-0,6%	-7,7%	5,7%
dagblad-/schrijf-/drukpapier	1.525.822	1.481.652	1.466.206	1.298.092	1.457.607	-2,9%	-1,0%	-11,5%	12,3%
waarvan houtrij papier			474.850	452.050	467.474			-4,8%	3,4%
waarvan houthoudend papier (krantenpapier)			991.355	846.042	990.133			-14,7%	17,0%
verpakkpapier en -karton	385.434	341.799	322.879	382.764	408.083	-11,3%	-5,5%	18,5%	6,6%
huishoud./toiletpapier + technisch papier	146.218	146.109	145.982	115.329	108.309	-0,1%	-0,1%	-21,0%	-6,1%
Totaal papier en karton	2.057.474	1.969.560	1.935.066	1.796.185	1.973.999	-4,3%	-1,8%	-7,2%	9,9%

Bron: Cobelpa

Tabel 2-3: Pulp- en papierproductie in België (in tonnen) – eerste 9 maanden van het jaar

	9m2006	9m2007	9m2008	9m2009	9m2010	9m2011	% 9m 2007/2006	% 9m 2008/2007	% 9m 2009/2008	% 9m 2010/2009	% 9m 2011/2010
Pulp	382.071	375.829	381.240	353.233	376.136	388.538	-1,6%	1,4%	-7,3%	6,5%	3,3%
kranten-/schrijf-/grafisch papier	1.136.980	1.104.104	1.118.941	944.212	1.098.598	1.092.968	-2,9%	1,3%	-15,6%	16,4%	-0,5%
verpakkpapier en -karton	289.349	276.308	239.209	284.733	318.130	328.343	-4,5%	-13,4%	19,0%	11,7%	3,2%
huishoud./toiletpapier + technisch en speciaal papier	111.553	110.627	115.238	76.123	83.819	76.446	-3,3%	3,7%	-33,9%	10,1%	-8,8%
Totaal papier en karton	1.537.882	1.491.039	1.473.388	1.317.594	1.500.547	1.497.757	-3,0%	-1,2%	-10,6%	13,9%	-0,2%

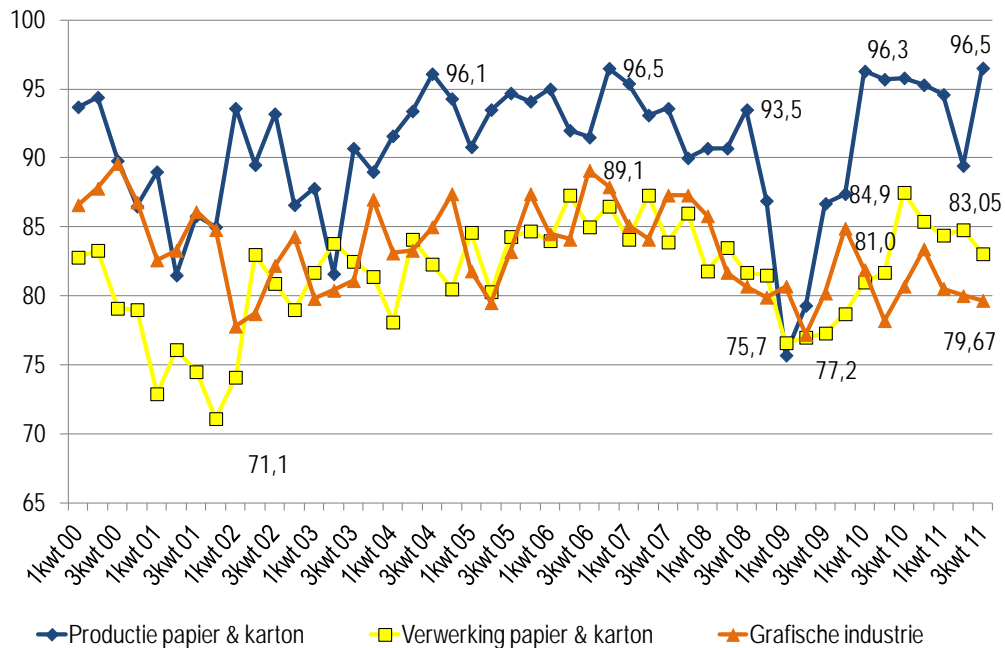
Bron: Cobelpa

De statistieken van Cobelpa, die beschikbaar zijn voor de eerste 9 maanden van 2011, tonen een lichte terugloop (-0,2%) van de papier- en kartonproductie in vergelijking met de eerste 9 maanden van 2010. Het verpakkingspapier (+3,2%) en de pulp (+3,3%) gaan er nog altijd op vooruit, maar veel minder krachtig dan de vorige jaren. Het technisch papier en het papier voor sanitair en huishoudelijk gebruik blijven hun afkalving voortzetten (-8,8%). Grafisch en schrijfpapier hebben het moeilijk om zich te handhaven (-0,5%).

Volgens Febelgra¹⁹ lijkt de stijging van de productiecijfers van de grafische sector (die werden aangeleverd vanuit het Prodcom-onderzoek) weliswaar bemoedigend, maar versluiert ze in correlatie met de ontwikkeling van de omzet een toestand van concurrentie en toenemende druk op de prijzen. In het eerste kwartaal van 2011 heeft de Belgische grafische sector 18,51% meer geproduceerd dan in het eerste kwartaal van 2010. De omzet is echter met slechts 3,26% gestegen. Vergeleken met 2009 wordt de toestand nog pijnlijker: een stijging met 31,25% van de productie, maar een daling met 4,09% van de omzet. De sector verkoopt nog tegen zeer lage prijzen.

¹⁹ Factua 08, september 2011

Grafiek 2-7 : Bezettingsgraad van de productiecapaciteit (in %) - bron: NBB

Volgens de kwartaalresultaten van de conjunctuurenquêtes van de Nationale Bank van België die in oktober 2011 zijn verschenen (inclusief de gegevens voor het derde kwartaal 2011), heeft de gemiddelde bezettingsgraad van de productiecapaciteit zich sinds een jaar op een hoog niveau gehandhaafd, wat de papier- en kartonfabricage aangaat (met momenteel een historisch hoog niveau van 96,5%). De gemiddelde bezettingsgraad is echter gedaald voor de papier- en kartonverwerking (83,05%) en voor de grafische industrie (79,67%, wat een vrij laag cijfer is voor de sector).

In vergelijking met het gemiddelde van de verwerkende industrie – die tot een bezettingsgraad van 79,87% komt – zet de papierproductiesector hier een schitterende prestatie neer, terwijl de verwerking zich eervol profileert maar de grafische sector licht achterophinkt.

We moeten hierbij niettemin opmerken dat een hoge bezettingsgraad van de productiecapaciteit het gevolg kan zijn van het afstoten van productiecapaciteit. Deze cijfers moeten dus met de nodige omzichtigheid geïnterpreteerd worden.

2.5 Investerings

Tabel 2-4 : Ontwikkeling van de bruto-investeringen op basis van de maandelijkse en driemaandelijke btw-aangiften - in miljoenen euro's

Jaar	Pulp, papier en karton	Papier- en kartonartikelen	Totaal papierindustrie	Uitgeverijen	Drukkerijen en aanverw. diensten		Totaal grafische industrie
	21.1	21.2	21	22.1*	22.21	22.22/23/24/2	22
2000	77,7	152,3	230,0	107,5	29,6	272,7	409,8
2001	73,3	186,5	259,8	61,8	24,1	218,6	304,4
2002	312,5	129,9	442,4	44,0	18,8	173,7	236,5
2003	241,6	100,2	341,8	41,1	24,9	173,8	239,8
2004	57,8	126,5	184,3	60,4	22,8	194,7	277,9
2005	47,7	113,9	161,6	109,9	41,3	234,6	385,9
2006	36,2	105,9	142,1	62,2	8,3	240,0	310,5
2007	73,7	101,5	175,2	65,3	14,4	225,2	304,9
2008	94,6	82,9	177,5	64,1	8,7	217,8	290,7
2009	88,2	73,2	161,4	57,0	7,4	194,5	258,9
2010	73,0	73,4	146,3	81,9	5,6	135,7	233,6
6 maanden 10	32,3	31,4	63,7	35,3	2,4	59,6	101,7
6 maanden 11	24,1	30,1	54,2	36,5	1,9	75,8	117,4
9 maanden 10	53,6	48,0	101,6	52,7	3,2	92,3	151,9
9 maanden 11	32,3	45,6	77,9	49,2	2,9	112,7	169,3
2001/2000	-5,7%	22,4%	12,9%	-42,6%	-18,7%	-19,8%	-25,7%
2002/2001	326,5%	-30,3%	70,3%	-28,8%	-22,0%	-20,5%	-22,3%
2003/2002	-22,7%	-22,9%	-22,7%	-6,5%	32,2%	0,1%	1,4%
2004/2003	-76,1%	26,2%	-46,1%	46,9%	-8,3%	12,0%	15,9%
2005/2004	-17,4%	-10,0%	-12,3%	81,9%	81,2%	20,5%	38,9%
2006/2005	-24,1%	-7,0%	-12,1%	-43,4%	-80,0%	2,3%	-19,5%
2007/2006	103,5%	-4,2%	23,3%	4,9%	74,2%	-6,2%	-1,8%
2008/2007	28,4%	-18,3%	1,4%	-1,8%	-39,3%	-3,3%	-4,7%
2009/2008	-6,8%	-11,8%	-9,1%	-11,1%	-15,7%	-10,7%	-10,9%
2010/2009	-17,3%	0,3%	-9,3%	43,7%	-23,6%	-30,2%	-9,8%
6m11/6m10	-25,3%	-4,2%	-14,9%	3,4%	-21,7%	27,1%	15,5%
9m11/9m10	-39,7%	-5,1%	-23,4%	-6,6%	-9,0%	22,1%	11,4%

Bron: CRB volgens de maandelijkse en driemaandelijke btw-aangiften (de gegevens voor het derde kwartaal van 2011 zijn nog voorlopig)

* Min NaceBel 22.14 : Uitgeverijen van geluidsopnamen

De gegevens over de ontwikkeling van de investeringen in België zijn afkomstig van de btw-aangiften. De gegevens over het derde kwartaal van 2011 zijn echter nog voorlopig.

Het is geen grote verrassing dat onze sectoren kampen met een chronische desinvestering. De economische crisis doet de omvang hiervan alleen maar verergeren.

Op het niveau van papier, papier- en kartonfabricage is de daling de belangrijkste sinds 2001 (-39,7% over de eerste 9 maanden van 2011 in vergelijking met de eerste 9 maanden van 2010), met een versnelling tijdens het derde kwartaal. De fabricage van papieren artikelen kent eveneens een daling van de investeringen (-5,1%). Deze is echter veel minder sterk dan tijdens de crisisjaren.

Wat de grafische industrie aangaat, heeft de uitgeverijsubsector zijn investeringen afgeremd (-6,6% over dezelfde periode), en dit vooral tijdens het derde kwartaal. De krantendrukkerijen hebben hun historisch laagste peil sinds 2001 bereikt. De rest van de grafische sector (waaronder afwerking en prepress) onderscheidt zich met een cijfer van +22,1%.

Dit heeft veel te maken met de investeringen die verbonden zijn met de applicaties voor iPad en vergelijkbare producten, een markt waarop de sector zich duidelijk wil positioneren.

De analyse van Febelgra voor het eerste kwartaal van 2011²⁰ werkt dit globale overzicht verder uit tot het niveau van de subsectoren. De investeringen van de drukkerijen – krantendrukkerijen niet meegerekend – stijgen met 32,53% in vergelijking met de investeringen van het eerste kwartaal 2010, maar blijven lager dan in 2009, tijdens de crisis (-8.58%). In prepress lijken de investeringen het niveau van voor de crisis terug te vinden: (+15,58% tegenover het eerste kwartaal 2010; +6,18% tegenover 2009). Bij de afwerking daarentegen, liggen de investeringen duidelijk onder de gewone gemiddelde waarden voor deze subsector (-45,61% tegenover het eerste kwartaal 2010; -70,75% tegenover 2009).

Als gevolg van de recessie is de bezettingsgraad van de productiecapaciteit van de grafische industrie sterk gekrompen. Na het aantrekken van de economie is er een zekere termijn nodig voordat de bedrijven weer beginnen te investeren. Na een vermindering met 8,1% in 2009 en een nieuwe lichte daling in 2010 zijn de investeringen van de bedrijven in 2011 opnieuw gestegen dankzij de voortzetting van de economische groei. De minder krachtige economische groei van het tweede halfjaar beperkt echter de behoeften aan investeringen voor expansie. Het verminderde vertrouwen van de ondernemers dat de laatste maanden vast te stellen is, zal allicht evenmin bevorderlijk zijn voor de investeringen²¹.

Sinds de crisis gelden drastische maatregelen voor kredietverlening. Vele bedrijven hebben moeite om fondsen te vinden voor de investeringen die noodzakelijk zijn voor hun activiteiten. Dat zal er allicht niet op verbeteren na de waarschijnlijke stijging van de intrestvoeten. De ondernemingen hebben af te rekenen met het eeuwige dilemma dat hen verplicht om de investeringen te doen die onontbeerlijk zijn om hun concurrentiepositie te handhaven, maar dat hen tegelijk ook verplicht om alleen fondsen te injecteren in rendabele projecten; het dilemma dat uitrustingen eist op maat van de nieuwste technieken, zonder reële vraag op de markt en zonder gewaarborgde investeringsopbrengst. De ondernemers in de grafische sector worden in deze digitale overgangstijd geconfronteerd met strategische keuzes tussen opties die hen van de regen in de drop kunnen doen terechtkomen.

2.6 Buitenlandse handel

Volgens de cijfers van het Instituut voor de Nationale Rekeningen (INR), die beschikbaar zijn tot in augustus 2011, voert de papiersector minder pulp uit dan in 2010 (maar aangezien er weinig producenten zijn en het marktaandeel van de Belgische producenten beperkt is, is een lichte schommeling in de productie naar verhouding beter zichtbaar dan wanneer er veel producenten zijn). De sector voert ook minder pulp in. Het aandeel van de uitvoer van papier is relatief stabiel gebleven in vergelijking met 2010, maar de invoer van papier is daarentegen wel toegenomen, waardoor de handelsbalans onder nog zwaardere druk komt te staan en nog meer in het rood gaat. Tijdens de eerste acht maanden van 2011 is de handelsbalans nog negatiever dan in het hele jaar 2010. En voor de daaropvolgende maanden doen de eerste signalen uit de sector vermoeden dat de resultaten voor het volledige jaar 2011 nog minder rooskleurig zullen zijn.

²⁰ Febelgra, Factua 08, september 2011

²¹ Bron: Febelgra

Tabel 2-5 : Ontwikkeling van de buitenlandse handel in waarde van enkele papierproducten - in miljoenen euro's

Producten	1 hlfj 10	2010	8 m 2011	extrapolatie
	euro	euro	euro	12 m 2011 euro
Uitvoer van producten van de papierindustrie in waarde (in miljoenen euro's)				
4703 Natron- en sulfaat-houtcellulose	300,3	513,36	259,6	389,5
Totaal pulp	337,9	584,99	299,2	448,8
4707 Papier en karton voor het terugwinnen (resten en afval) (uitgez. papierwol)	144,2	202,57	260,3	390,5
4801 Krantenpapier op rollen met een breedte van > 15 cm of in vierkante bladen	99,3	130,59	124,0	186,0
4802 Basispapier en -karton, ongestreken en zonder deklaag, van de soort gebruikt om te worden beschreven	173,9	558,14	215,4	323,1
4804 Kraftpapier en kraftkarton, ongestreken en zonder deklaag, op rollen met een breedte van > 15 cm	96,0	252,95	108,4	162,7
4805 Papier en karton, niet gestreken en niet voorzien van een deklaag, op rollen > 15 cm breedte of in bladen	111,2	360,86	134,4	201,7
4810 Papier en karton, gestreken met kaollen of met andere anorganische stoffen ...	496,8	945,97	663,1	994,7
4811 Papier, karton, cellulosewatten en vliezen van cellulosevezels, gestreken, van een deklaag voorzien	139,6	321,84	205,1	307,7
4818 Papier van de soort gebruikt voor toilet papier en voor dergelijk papier	330,5	513,75	454,1	681,1
4819 Dozen, zakken, hoezen en andere verpakkingsmiddelen van papier, karton ...; kartonnagewerk voor kantoorgebruik	242,4	525,07	342,1	513,2
4820 Registers, complabiliteitsboeken, zakboekjes, orderboekjes, kwitantieboekjes, agenda's..., opbergmappen	26,9	75,30	37,1	55,7
4821 Etiketten van alle soorten, van papier of van karton, al dan niet bedrukt	50,7	97,40	67,6	101,5
4823 Ander papier en karton, alsmede andere cellulosewatten en vliezen van cellulosevezels...	33,9	114,19	53,0	79,5
Totaal papier en karton	2.140,7	4306,92	2.922,6	4.383,9
Invoer van producten van de papierindustrie in waarde (in miljoenen euro's)				
4703 Natron- en sulfaat-houtcellulose	282,0	524,2	256,3	384,5
Totaal pulp	342,3	614,9	320,9	481,4
4707 Papier en karton voor het terugwinnen (resten en afval) (uitgez. papierwol)	106,7	292,6	160,4	240,5
4801 Krantenpapier op rollen met een breedte van > 15 cm of in vierkante bladen	62,5	190,8	73,9	110,9
4802 Basispapier en -karton, ongestreken en zonder deklaag, van de soort gebruikt om te worden beschreven	265,7	354,9	370,2	555,3
4804 Kraftpapier en kraftkarton, ongestreken en zonder deklaag, op rollen met een breedte van > 15 cm	124,8	170,0	187,7	281,6
4805 Totaal Papier en karton, ongestreken en zonder deklaag, op rollen met een breedte van > 36 cm of papier en karton, niet gestreken en niet voorzien van een deklaag, op rollen > 15 cm breedte of in bladen	183,8	ND	248,7	373,0
4810 Papier en karton, gestreken met kaollen of met andere anorganische stoffen ...	456,9	1002,2	668,6	1002,9
4811 Papier, karton, cellulosewatten en vliezen van cellulosevezels, gestreken, van een deklaag voorzien	159,7	287,6	220,1	330,2
4818 Papier van de soort gebruikt voor toilet papier en voor dergelijk papier	247,9	670,6	379,3	568,9
4819 Dozen, zakken, hoezen en andere verpakkingsmiddelen van papier, karton ...; kartonnagewerk voor kantoorgebruik	252,1	493,6	366,5	549,8
4820 Registers, complabiliteitsboeken, zakboekjes, orderboekjes, kwitantieboekjes, agenda's..., opbergmappen	37,6	60,6	51,3	76,9
4821 Etiketten van alle soorten, van papier of van karton, al dan niet bedrukt	48,2	101,8	74,8	112,2
4823 Ander papier en karton, alsmede andere cellulosewatten en vliezen van cellulosevezels...	55,6	73,8	80,5	120,8
Totaal papier en karton	2.154,2	4395,6	3109,5	4664,2
Handelsbalans papiersector (uitvoer-invoer)	-17,8	-118,59	-208,65	-312,97

Bron: Statistieken van de buitenlandse handel (communautair concept) van het Instituut voor de Nationale rekeningen / NBB
NB: afgeronde waarden

De gegevens die voortkomen uit de btw-aangiften, tonen een versterking van de uitvoer van de papierverwerkende industrie (+3,3% voor de eerste 9 maanden van het jaar 2011, vergeleken met de eerste 9 maanden van 2010), en een lichte verslapping voor de productie van papier en karton. Op grafisch niveau staan de indicatoren in het rood voor het drukken van kranten (-27% over dezelfde periode) en voor de uitgeverijen (-6,3%). De rest van de sector houdt beter stand, met een verhoging van zijn uitvoer met 1,6%. De cijfers van het derde kwartaal 2011 zijn echter nog voorlopig.

Tabel 2-6 : Ontwikkeling van de uitvoer volgens de btw-statistiek - in miljoenen euro's

Jaar	Pulp, papier en karton	Papier- en kartonartikelen	Totaal papierindustrie	Uitgeverijen	Drukkerijen en aanverw. diensten		Totaal grafische industrie
	21.1	21.2	21	22.1*	22.21	22.22/23/24/25	22
2003	1.288,0	1.415,0	2.703,0	456,0	40,0	831,0	1.327,0
2004	1.384,0	1.451,0	2.835,0	482,0	37,0	824,0	1.343,0
2005	1.367,9	1.443,1	2.811,0	466,5	46,5	827,9	1.340,9
2006	1.383,6	1.466,1	2.849,7	499,2	53,0	852,8	1.405,0
2007	1.530,1	1.583,2	3.113,3	563,3	46,8	912,8	1.522,8
2008	1.582,8	1.799,2	3.382,0	562,1	22,6	877,9	1.462,6
2009	1.075,2	1.422,9	2.498,1	538,3	20,3	707,6	1.266,3
2010	1.113,6	1.559,0	2.672,6	410,6	15,5	584,8	1.018,7
6 maanden 10	566,9	788,5	1.355,4	191,6	6,4	290,2	493,6
6 maanden 11	551,7	826,3	1.378,0	178,8	4,5	293,3	483,6
9 maanden 10	844,0	1.168,9	2.012,8	283,8	9,1	428,7	729,2
9 maanden 11	841,9	1.207,1	2.049,0	265,9	6,6	435,7	717,1
2004/2003	7,5%	2,5%	4,9%	5,7%	-7,5%	-0,8%	1,2%
2005/2004	-1,2%	-0,5%	-0,8%	-3,2%	25,6%	0,5%	-0,2%
2006/2005	1,1%	1,6%	1,4%	7,0%	14,0%	3,0%	4,8%
2007/2006	10,6%	8,0%	9,3%	12,8%	-11,7%	7,0%	8,4%
2008/2007	3,4%	13,6%	8,6%	-0,2%	-51,7%	-3,8%	-4,0%
2009/2008	-32,1%	-20,9%	-26,1%	-4,2%	-10,2%	-19,4%	-13,4%
2010/2009	3,6%	9,6%	7,0%	-23,7%	-23,7%	-17,4%	-19,6%
6m11/6m10	-2,7%	4,8%	1,7%	-6,7%	-30,1%	1,1%	-2,0%
9m11/9m10	-0,3%	3,3%	1,8%	-6,3%	-27,4%	1,6%	-1,7%

Bron: CRB volgens de maandelijkse en driemaandelijkse btw-aangiften (de gegevens voor het derde kwartaal van 2011 zijn nog voorlopig)

* Min NaceBel 22.14 : Uitgeverijen van geluidsopnamen

Tabel 2-7 : Ontwikkeling van de buitenlandse handel in waarde van enkele grafische producten – in miljoenen euro's

Producten	1 hlfj 10	2010	8 m 2011	extrapolatie 12 m 2011
	euro	euro	euro	euro
Uitvoer van de grafische industrie in waarde (in miljoenen euro's)				
4901 Boeken, brochures en dergelijk drukwerk, ook in losse vellen (met uitz. van reclame)	130,7	401,24	165,18	247,78
4902 Kranten en tijdschriften, ook geïllustreerd of met reclame	91,1	259,75	156,79	235,19
4911 Ander drukwerk, prenten, gravures en foto's n.e.g.	209,7	242,29	363,24	544,86
Totaal grafische sector, uitgeverijen, drukwerk	461,7	1062,71	723,58	1085,37
Invoer van de grafische industrie in waarde (in miljoenen euro's)				
4901 Boeken, brochures en dergelijk drukwerk, ook in losse vellen (met uitz. van reclame)	180,7	260,11	255,94	383,91
4902 Kranten en tijdschriften, ook geïllustreerd of met reclame	128,8	232,80	165,41	248,12
4911 Ander drukwerk, prenten, gravures en foto's n.e.g.	119,3	505,26	159,99	239,99
Totaal grafische sector, uitgeverijen, drukwerk	458,9	972,62	621,71	932,56
handelsbalans (uitvoer-invoer)	2,7	90,09	101,87	152,80

Bron: Statistieken van de buitenlandse handel (communautair concept) van het Instituut voor de Nationale rekeningen / NBB
NB: afgeronde waarden

Volgens de statistieken van het INR heeft de handelsbalans van de grafische industrie van 2010 tot 2011 een lichte verbetering gekend. Voor de eerste acht maanden van 2011 wordt een hoger positief

saldo opgetekend dan voor het jaar 2010 in zijn geheel. Niettemin is het gewaagd deze cijfers te extrapoleren naar het ganse jaar 2011 en zullen het derde en het vierde kwartaal van 2011, zoals we hierboven hebben gezien, voor onze sectoren allicht minder gunstig zijn dan de eerste twee kwartalen.

2.7 Werkgelegenheid

Voor de werkgelegenheid hebben we twee RSZ-bronnen gebruikt. Hun gegevens zijn echter moeilijk vergelijkbaar omdat ze verschillende berekeningscriteria toepassen: de eerste bron steunt op de bedrijfstak, de tweede op het paritair comité. Beide benaderingen zijn complementair en maken het mogelijk de kennis van de sectoren te verfijnen.

Volgens de analyse per bedrijfstak hebben de recentste beschikbare cijfers betrekking op het eerste kwartaal van 2011. Zij tonen, voor al onze sectoren, een continue afkalving van het aantal werknemers. Voor de papiersector in zijn geheel gaat het om een relatief beperkt verlies (-0,83% van het eerste kwartaal 2010 tot het eerste kwartaal 2011). Wat de grafische industrie betreft, verbergen de totale cijfers (-2,62% over dezelfde periode) grote ongelijkheden tussen de subsectoren. Zo heeft de uitgeverijsubsector, na een "boom" van zijn aantal werknemers over het hele jaar 2009, daarna bijna 55% hiervan verloren om terug te keren naar de toestand van 2008. Voor de subsector van het krantendrukwerk is de configuratie lijnrecht omgekeerd: 2009 was een zwart jaar voor de werkgelegenheid, en de toestand heeft zich geleidelijk hersteld zodat we nu een stijging van het personeelsbestand met 16% vaststellen tegenover het eerste kwartaal van 2010. Prepress en afwerking noteren tussen het eerste kwartaal van 2010 en het eerste kwartaal van 2011 een verlies van ongeveer 4% van hun personeel.

Tabel 2-8 : Uitsplitsing van de werknemers naar sector, statuut en bedrijfstak

		1 kw 2008	2 kw 2008	3 kw 2008	4 kw 2008	1 kw 2009	2 kw 2009	3 kw 2009	4 kw 2009	1 kw 2010	2 kw 2010	3 kw 2010	4 kw 2010	1 kw 2011
17.12	Vervaardiging van papier en karton													
	arbeiders	2.751	2.787	2.753	2.746	2.713	2.552	2.531	2.533	2.409	2.408	2.397	2.376	2.374
	bedienden	1.120	1.115	1.116	1.115	1.115	1.058	1.033	1.039	1.020	1.024	1.025	1.023	1.036
	totaal	3.871	3.902	3.869	3.861	3.828	3.610	3.564	3.572	3.429	3.432	3.422	3.399	3.410
17.2	Vervaardiging van artikelen van papier of karton													
	arbeiders	7.374	7.351	7.264	7.210	7.136	6.997	7.017	6.947	6.945	6.983	6.907	6.867	6.813
	bedienden	2.519	2.523	2.551	2.550	2.522	2.482	2.404	2.384	2.376	2.389	2.355	2.396	2.422
	totaal	9.893	9.874	9.815	9.760	9.658	9.479	9.421	9.331	9.321	9.372	9.262	9.263	9.235
17	Totaal papierindustrie													
	arbeiders	10.125	10.138	10.017	9.956	9.849	9.549	9.548	9.480	9.354	9.391	9.304	9.243	9.187
	bedienden	3.639	3.638	3.667	3.665	3.637	3.540	3.437	3.423	3.396	3.413	3.380	3.419	3.458
	totaal	13.764	13.776	13.684	13.621	13.486	13.089	12.985	12.903	12.750	12.804	12.684	12.662	12.645
58	Uitgeverijen													
	arbeiders	561	548	527	521	871	858	838	821	796	781	536	529	514
	bedienden	9.315	9.314	9.240	8.345	10.180	10.034	9.896	9.833	9.667	9.637	9.582	9.515	9.505
	totaal	9.876	9.862	9.767	8.866	11.051	10.892	10.734	10.654	10.463	10.418	10.118	10.044	10.019
18.11	Krantendrukkerijen													
	arbeiders	1.107	1.099	1.085	1.064	685	643	669	655	662	664	894	881	873
	bedienden	985	996	1.005	1.005	465	469	477	466	481	470	488	491	487
	totaal	2.092	2.095	2.090	2.069	1.150	1.112	1.146	1.121	1.143	1.134	1.382	1.372	1.360
18.12	Overige drukkerijen													
	arbeiders					8.118	7.842	7.610	7.533	7.389	7.276	7.203	7.138	7.019
	bedienden					3.890	3.789	3.730	3.692	3.644	3.599	3.560	3.568	3.698
	totaal					12.008	11.631	11.340	11.225	11.033	10.875	10.763	10.706	10.717
18.13	Prepress													
	arbeiders					810	794	792	774	754	748	738	728	708
	bedienden					1.440	1.412	1.370	1.347	1.321	1.296	1.292	1.275	1.290
	totaal					2.250	2.206	2.162	2.121	2.075	2.044	2.030	2.003	1.998
18.14	Eindbewerking													
	arbeiders					692	973	630	618	602	593	593	594	576
	bedienden					95	92	93	97	95	97	93	92	92
	totaal					787	765	723	715	697	690	686	686	669
18.12 / 18.13/	Overige drukkerijen, premediadiensten, binderijen en aanverwante diensten													
	arbeiders	10.047	10.002	10.014	9.862	9.662	9.348	9.064	8.925	8.745	8.617	8.534	8.460	8.303
	bedienden	5.535	5.566	5.619	5.594	5.481	5.351	5.243	5.136	5.060	4.992	4.945	4.935	5.080
	totaal	15.582	15.568	15.633	15.456	15.143	14.699	14.307	14.061	13.805	13.609	13.479	13.395	13.384
18	Totaal grafische industrie													
	arbeiders	11.715	11.649	11.626	11.447	11.218	10.849	10.571	10.401	10.203	10.062	9.964	9.870	9.690
	bedienden	15.835	15.876	15.864	14.944	16.126	15.854	15.616	15.435	15.208	15.099	15.015	14.941	15.072
	totaal	27.550	27.525	27.490	26.391	27.344	26.703	26.187	25.836	25.411	25.161	24.979	24.811	24.762

Bron: CRB op basis van RSZ-gegevens

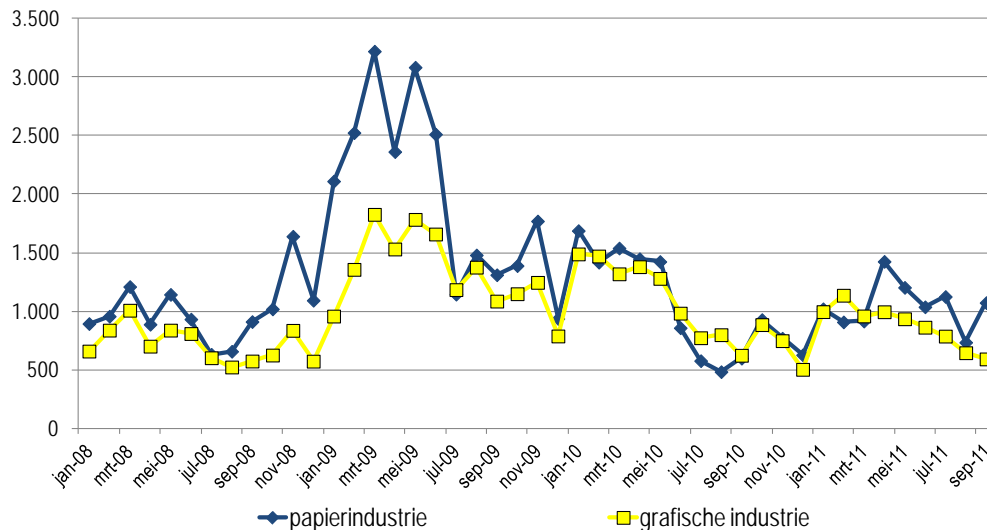
Tabel 2-9: Ontwikkeling van het aantal werknemers naar paritair comité, statuut en geslacht

PC		1 kw 2008	2 kw 2008	3 kw 2008	4 kw 2008	1 kw 2009	2 kw 2009	3 kw 2009	4 kw 2009	1 kw 2010	2 kw 2010	3 kw 2010	4 kw 2010	1 kw 2011
221	PC voor de bedienden uit de papiernijverheid													
	bedienden	943	941	939	934	932	898	822	828	830	825	824	826	845
	vr. bedienc	332	338	334	335	331	310	264	268	267	269	266	263	267
	totaal	1.275	1.279	1.273	1.269	1.263	1.208	1.086	1.096	1.097	1.094	1.090	1.089	1.112
129	PC voor de voortbrenging van papierpap, papier en karton													
	arbeiders	2.886	2.928	2.905	2.894	2.866	2.722	2.671	2.663	2.659	2.653	2.632	2.607	2.573
	arbeiders	96	93	91	92	96	83	84	86	86	84	79	80	80
	totaal	2.982	3.021	2.996	2.986	2.962	2.805	2.755	2.749	2.745	2.737	2.711	2.687	2.653
136	PC voor de papier- en kartonbewerking													
	arbeiders	5.682	5.700	5.640	5.526	5.460	5.421	5.382	5.313	5.348	5.397	5.341	5.334	5.323
	arbeiders	1.566	1.544	1.534	1.497	1.471	1.454	1.432	1.388	1.386	1.379	1.386	1.358	1.316
	totaal	7.248	7.244	7.174	7.023	6.931	6.875	6.814	6.701	6.734	6.776	6.727	6.692	6.639
222	PC voor de bedienden van de papier- en kartonbewerking													
	bedienden	1.519	1.493	1.525	1.514	1.509	1.497	1.488	1.476	1.481	1.484	1.464	1.452	1.459
	vr. bedienc	1.084	1.074	1.092	1.087	1.083	1.070	1.063	1.054	1.058	1.079	1.059	1.065	1.070
	totaal	2.603	2.567	2.617	2.601	2.592	2.567	2.551	2.530	2.539	2.563	2.523	2.517	2.529
142.03	PsubC voor de terugwinning van papier													
	arbeiders	543	538	543	525	440	434		414	413	427	427	431	446
	arbeiders	113	114	113	113	32	32		32	29	29	29	27	28
	totaal	656	652	656	638	472	466	443	446	442	456	456	485	474
130	PC voor het drukkerij-, grafische kunst- en dagbladbedrijf													
	arbeiders	9.384	9.329	9.254	9.154	8.995	9.617	8.476	8.375	8.246	8.101	8.015	7.958	7.829
	arbeiders	2.763	2.739	2.746	2.695	2.645	2.573	2.511	2.461	2.423	2.361	2.344	2.329	2.314
	totaal	12.147	12.068	12.000	11.849	11.640	12.190	10.987	10.836	10.669	10.462	10.359	10.287	10.143

Bron: RSZ-gegevens

De analyse van het aantal werknemers volgens paritair comité (waarvoor onze recentste cijfers het eerste kwartaal van 2011 dekken) lijken de hoger gedetailleerde cijfers te bevestigen. Vanaf het eerste kwartaal 2010 tot het eerste kwartaal 2011 tonen ze een lichte algemene uitholling van de werkgelegenheid in de meeste activiteiten, met uitzondering van de bedienden in de papierindustrie en van de talrijke arbeiders die actief zijn in de terugwinning van papier. De daling is het sterkst in het paritair comité van de arbeiders die actief zijn in het drukkerij-, grafische kunst- en dagbladbedrijf (-4,93%).

Grafiek 2-8: Maandelijks ontwikkeling van het aantal tijdelijke werklozen

Bron: CRB op basis van RVA-gegevens

In februari 2011 was er een piek van het aantal werknemers met tijdelijke werkloosheid. Sindsdien maakt de grafische sector steeds minder gebruik van deze maatregel en bereikt hij weer zijn niveau van voor de crisis van 2008. Febelgra²² schrijft deze situatie toe aan het feit dat de werkgelegenheid – onverwacht – gestegen is in het tweede kwartaal 2011. Nog altijd volgens Febelgra is de werkgelegenheid gedaald in het derde kwartaal en zijn de vooruitzichten voor het einde van het jaar erg pessimistisch. De sector zal weer meer zijn toevlucht tot tijdelijke werkloosheid moeten nemen.

Ook voor de papiersector zien we een dalende trend sinds de piek van april 2011, ondanks belangrijke maandelijkse schommelingen. De cijfers sluiten weer aan bij de toestand van voor de crisis.

Zoals altijd is het delicaat conclusies te trekken uit deze dalende cijfers. Deze daling kan op twee manieren geïnterpreteerd worden: een positieve, namelijk als bewijs van het aantrekken van de activiteit in de sector; en een negatieve, namelijk als weerspiegeling van definitieve werkloosheid van deze mensen. De cijfers van de faillissementen kunnen ons helpen om deze kwestie uit te spitten.

De cijfers van de FOD Economie, die beschikbaar zijn tot september 2011, geven aan dat vooral de subsector van de drukkerijen enorm te lijden had in 2010 en 2011. Met 98 faillissementen in 2010, die 377 loontrekkers raakten, en 84 faillissementen met 226 betrokken loontrekkers in de eerste drie kwartalen van 2011, leidt deze subsector de betreurenswaardige rangschikking van onze sectoren. De subsector van papiervervaardiging kende weinig faillissementen, maar dat correspondeert met de sluiting, in 2010, van grote entiteiten waar 145 werknemers aan de slag waren. Ook de uitgeverij is

²² Factua nr. 11, 2011. Resultaten van de conjunctuurenquête van het derde kwartaal 2011.

getroffen, vooral de uitgeverij van boeken, maar het hoge aantal faillissementen raakt verhoudingsgewijs minder werknemers dan de sluitingen van drukkerijen of van bedrijven in de papiervervaardiging.

Tabel 2-10: Aantal faillissementen in de papier- en de grafische sector

Nace-code	Volledig jaar 2010 Sector of subsector	Aantal faillissementen	Totaal banenverlies	Verlies voltijdse banen	Verlies deeltijdse banen	Banenverlies loontrekkende werkgevers
1700	Totaal papierindustrie - 2010	6	149	137	11	1
1710	Vervaardiging van papierpulp, papier en karton	2	145	134	11	0
1712	Vervaardiging van papier en karton	2	145	134	11	0
1720	Vervaardiging van artikelen van papier of karton	4	4	3	0	1
1721	Vervaardiging van gegalfd papier en golfkarton en van verpakkingsmateriaal van papier en karton	2	2	1	0	1
1722	Vervaardiging van huishoudelijke en sanitaire papierwaren	0	0	0	0	0
1723	Vervaardiging van kantoorbenodigdheden van papier	0	0	0	0	0
1729	Vervaardiging van andere artikelen van papier of karton	1	2	2	0	0
1800	Totaal Drukkerijen en reproductie van opgenomen media - 2010	137	629	508	87	34
1810	Drukkerijen en aanverwante diensten	64	238	184	38	16
1811	Krantendrukkerijen	3	1	0	0	1
1812	Overige drukkerijen (groot drukwerk)	31	183	145	34	4
1813	Prepress- en premediadiensten	28	54	39	4	11
1814	Binderijen en aanverwante diensten	2	0	0	0	0
5800	Totaal Uitgeverijen - 2010	26	28	13	14	1
5810	Uitgeverijen van boeken en tijdschriften: overige uitgeverijen	20	26	13	13	0
5811	Uitgeverijen van boeken	11	23	13	10	0
5812	Uitgeverijen van adresboeken en mailinglijsten	1	0	0	0	0
5813	Uitgeverijen van kranten	4	0	0	0	0
5814	Uitgeverijen van tijdschriften	2	1	0	1	0
5819	Overige uitgeverijen	2	2	0	2	0

Nace-code	Eerste 9 maanden van 2011 Sector of subsector	Aantal faillissementen	Totaal banenverlies	Verlies voltijdse banen	Verlies deeltijdse banen	Banenverlies loontrekkende werkgevers
1700	Totaal papierindustrie - 9 m 2011	1	1	1	0	0
1710	Vervaardiging van papierpulp, papier en karton	1	1	1	0	0
1712	Vervaardiging van papier en karton	1	1	1	0	0
1720	Vervaardiging van artikelen van papier of karton	0	0	0	0	0
1721	Vervaardiging van gegalfd papier en golfkarton en van verpakkingsmateriaal van papier en karton	0	0	0	0	0
1800	Totaal Drukkerijen, reproductie van opgenomen media - 9 m 2011	106	248	190	32	26
1810	Drukkerijen en aanverwante diensten	53	124	95	16	13
1811	Krantendrukkerijen	3	1	0	1	0
1812	Overige drukkerijen (groot drukwerk)	28	101	82	12	7
1813	Prepress- en premediadiensten	19	18	10	2	6
1814	Binderijen en aanverwante diensten	3	4	3	1	0
5800	Totaal Uitgeverijen - 9 m 2011	23	60	41	12	7
5810	Uitgeverijen van boeken en tijdschriften: overige uitgeverijen	19	55	36	12	7
5811	Uitgeverijen van boeken	10	42	26	11	5
5812	Uitgeverijen van adresboeken en mailinglijsten	1	2	2	0	0
5813	Uitgeverijen van kranten	1	2	0	0	2
5814	Uitgeverijen van tijdschriften	6	6	5	1	0
5819	Overige uitgeverijen	1	3	3	0	0

Bron: CRB op basis van gegevens van de Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie

3 Bibliografie

CEPI Monthly Statistics Report, March 2011

CEPI, Delivery Statistics, 1st Quarter 2011

CEPI, Production Statistics 2nd Quarter 2011

CEPIPRINT, Monthly Statistics on the European Mechanical Papers Industry, http://www.cepiprint.com/en/home_21.php

CIM (Centrum voor Informatie over de Media), statistieken, <http://www.cim.be>

COBELPA, Monthly Statistical data

EUROPEAN RECOVERED PAPER COUNCIL (ERPC), <http://www.paperrecovery.org>

EUWID, Europees tijdschrift voor pulp en papier, <http://www.euwid-paper.com/>

FEBELGRA, magazine Factua

FILPAP, prijsgegevens

FOEX, Fins privébedrijf dat de prijsindexen van Europese pulp en Europees papier en kringlooppapier registreert, <http://www.foex.fi/>

GRAFISCH NIEUWS, maandblad

KIOSK, vakinformatie voor de dagblad- en tabakshandel, <http://www.retail-kiosk.be>

NATIONALE BANK VAN BELGIE, Conjunctuurbarometer

NATIONALE BANK VAN BELGIE, Maandelijkse en driemaandelijkse conjunctuurenquêtes

PERIODIEK (DE), Nieuwsbrief van de Unie van de Periodieke Pers

RECYCLAGE-RÉCUPÉRATION, Economisch en technisch weekblad van de recuperatie- en recyclagesector

REVUE DU PAPIER-CARTON, Frans tijdschrift van de papier- en kartonindustrie

RISI, papier- en pulpprijzen (PPI Europe), <http://www.risiinfo.com>

UTIPULP, Statistieken, www.utipulp.org